

Clarifying the Legal Duty of the Islamic Government in Addressing Actions Incompatible with Observing Hijab and Responding to Related Objections Based on the Viewpoint of Ayatollah Khamenei

Alborz Mohaghegh Garfami *

Department of Quranic Sciences and Hadith, Faculty of Theology and Islamic Studies, Shahid Motahhari University, Ferdowsi University of Mashhad University

DOI: [10.22034/rjfs.2025.493278.1119](https://doi.org/10.22034/rjfs.2025.493278.1119)

Abstract

Women's attire is a matter of concern across diverse religious and social cultures. Islamic law has likewise established regulations for women's dress when appearing in public. Nevertheless, violations of these rulings can be observed in Islamic societies to an extent that may be described as the "phenomenon of non-observance of hijab." Employing a descriptive-analytical method and documentary sources, this study seeks to answer the following question: What is the legal responsibility of an Islamic government regarding the phenomenon of women's non-observance of hijab? To address this issue, the Fiqhi perspective of Grand Ayatollah Khamenei is examined through the extraction of general legal principles and the identification of specific evidences. In this framework, the following arguments are invoked to establish the legitimacy of governmental intervention in confronting non-observance of hijab: general evidences pertaining to the governmental duty of forbidding wrongdoing and its application in matters of belief; evidences affirming the permissibility of imposing Tazir (discretionary punishment) for any religiously forbidden act or social harm; the obligation to prevent disruption of the social and religious order; and general evidences emphasizing the preservation of religious rulings and the necessity of maintaining moral order. Under each category, potential objections raised by proponents of the view denying governmental authority to mandate hijab are outlined and addressed.

Keywords: Hijab, women, Islamic government, Tazir, religious decree, Ayatollah Khamenei.

* Email: mohaghegh.gr@gmail.com (Corresponding Author)

Extended Abstract Introduction

1. Introduction

According to the verses 26 of Al-A'raf Surah, "*O children of Adam! We have provided for you clothing to cover your nakedness and as an adornment. However, the best clothing is righteousness. This is one of Allah's bounties, so perhaps you will be mindful*" (Al-A'raf: 26), human attire is a divine gift. From Verse 22 "*And when they tasted of the tree, their nakedness was exposed to them, prompting them to cover themselves with leaves from Paradise. Then their Lord called out to them, "Did I not forbid you from that tree and 'did I not' tell you that Satan is your sworn enemy?"*" (Al-A'raf: 22), it is clear that humans were not without clothing even in paradise.

Historical evidence shows that different communities, influenced by environmental, ethical, cultural, and aesthetic factors, have adopted distinct clothing practices, making attire a symbol of civilization, culture, and national identity.

In Islam, hijab is a religious obligation explicitly addressed in the Quran, and no Islamic school or sect permits non-observance. Article 638 of the Islamic Penal Code (2013) stipulates: "*Women who appear in public without donning the Islamic hijab shall be sentenced to imprisonment from ten days to two months or fined from fifty thousand to five hundred thousand rials.*" Some argue that neither the Islamic government nor society has the right to intervene in non-observance of hijab through political authority. This view is based on two approaches: 1) some claim that women's dress is not an obligatory juridical ruling and that Islamic law provides only moral recommendations regarding hijab; 2) others, while recognizing the obligation of social dress (excluding the face and hands), maintain that the government may not intervene and should limit itself to cultural promotion without legal enforcement.

This study aims to clarify the perspectives of classical, medieval, and contemporary jurists regarding the duty of the Islamic government in addressing non-observance of hijab, with particular focus on the jurisprudential approach of Grand Ayatollah Khamenei as the political leader of the Islamic community.

2. Methodology

This research employs a descriptive-analytical approach using documentary sources to answer the question: What is the legal duty of an Islamic government regarding compulsory enforcement in response to non-observance of hijab?

The study focuses on scholars who support governmental intervention. Assuming the religious obligation of hijab, it examines how the government should respond to non-observance. The Fiqhi perspective of Grand Ayatollah Khamenei is analyzed, and the foundational legal principles of his view are extracted using religious teachings and supporting evidences. Methodologically, the study addresses jurisprudential objections.

The teachings used to derive rulings are categorized into three groups:

- a) Fiqhi (Jurisprudential) evidence (in enjoining good and *Tazir* punishments);
- b) Fundamental objectives of Sharia (general evidences emphasizing the preservation of religious laws and prevention of social disruption);
- c) Ethical teachings aimed at discovering legal rulings.

3. Results and Discussion

Evidence from religious teachings demonstrates that governmental intervention in enforcing hijab is legally permissible. Key justifications include:

1. **General evidences for governmental enjoining of good and forbidding wrongdoing:** Designated authorities are tasked with confronting persistent wrongdoers through organized institutions. Legitimacy of such institutions is supported by reason and religious sources. The scope includes social disorders affecting the community, constituting social rights and obligations.

2. **General evidences for the permissibility of *Tazir*:** Discretionary punishment addresses certain crimes and social misconduct. Non-observance of hijab is a social sin and rationally undesirable, justifying sanctions similar to other societal penalties.
3. **Rational obligation to preserve social and cognitive order:** Preserving order and preventing disruption is a collective duty. Actions preventing harm to the community—including confronting factors disturbing religious, ethical, or social systems—are obligatory. Islam ensures social stability through prohibiting immodesty and enforcing appropriate clothing.
4. **General evidences on the duty of the state to preserve religious governance:** Muslim rulers must enforce hijab, encourage compliance, and punish violators. Sharia requires prevention of all public sins.
5. **Duty of the government to preserve the moral system:** The Islamic government must employ all legitimate means to maintain society's moral order. Cultural and educational methods may suffice, but authority may be used when these are inadequate. The principle of *الأسهل فالأسهل* (choosing the easier method first) must always be observed.

4. Conclusion

Objections claiming that forbidding wrongdoing should be limited to cultural measures can be addressed in two ways: a) the rational and religious necessity of using authority against persistent wrongdoers; b) the obligation to forbid wrongdoing even when immediate effect seems unlikely, considering long-term and repeated influence. *Tazir* for non-observance of hijab is justified by general evidences for punishment of sinful acts, prophetic and Imam's practices, and the social harm caused by non-observance. Since non-observance disrupts the religious and social order and sometimes defies the Islamic system, intervention is warranted by both Sharia and reason.

Views claiming minimal disruption in current lifestyles or nomadic systems are unsustainable, as such behaviors constitute harmful customs. General evidences emphasize the ruler's duty to preserve religious and ethical values and discipline violators.

Keywords: Hijab, women, Islamic government, *Tazir*, religious decree, Ayatollah Khamenei.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تبیین وظیفه حقوقی حکومت اسلامی در مواجهه با کنش‌های ناسازگار با حفظ حجاب و پاسخ به شبهات آن با بهره از دیدگاه آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

| البرز محقق گرمی* |

DOI: [10.22034/rjfs.2025.493278.1119](https://doi.org/10.22034/rjfs.2025.493278.1119)

چکیده

پوشش زنان، موضوعی است که در فرهنگ‌های گوناگون دینی و اجتماعی مورد توجه است. شریعت اسلامی نیز ضوابطی را برای پوشش بانوان در هنگام حضور در عرصه‌های غیرشخصی پی‌ریزی کرده است. با این حال، تخلف از این احکام شرعی را در جوامع اسلامی به‌گونه‌ای می‌توان مشاهده نمود که عنوان «پدیده بی‌حجابی» بر آن صادق خواهد بود. این جستار به روش توصیفی - تحلیلی و با بهره از منابع اسنادی در پی یافتن پاسخ این پرسش است که وظیفه حقوقی حکومت اسلامی در برابر پدیده بی‌حجابی زنان چیست؟ برای دست‌یافتن به این هدف، نگره فقهی حضرت آیت‌الله خامنه‌ای با رویکرد اصطیاد قواعد عمومی و یافتن ادله خاص، کاویده شدند. در این زمینه به ادله ذیل برای اثبات مشروع بودن مداخله حکومت اسلامی در مقابله با بی‌حجابی استناد شده است: عمومات رهنمون بر نهی از منکر حکومتی و اجرای آن در امور اعتقادی، ادله بیانگر تعزیر بر هر عمل حرام شرعی و آسیب اجتماعی، وجوب پیشگیری از اختلال در نظام زیستی و دینی جامعه، عمومات رهنمون بر حفظ احکام دین و ضرورت حفظ نظام اخلاقی. ذیل هر مورد نیز به شبهات احتمالی و ادعایی دیدگاه مبتنی بر عدم الزام حکومتی حجاب تبیین شده و پاسخ مناسب آن‌ها فراهم آمده است. واژگان کلیدی: بی‌حجابی، حکومت اسلامی، منکر، تعزیر، نظام دینی، آیت‌الله خامنه‌ای.

۱. گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی شهید مطهری، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

*Email: mohaghegh.gr@gmail.com

دسترسی به مقالات فصلنامه علمی پژوهش‌نامه فقه و علوم اسلامی (open access) است.

فصلنامه علمی پژوهش‌نامه فقه و علوم اسلامی تحت مجوز بین‌المللی 4.0 cc می‌باشد.

مسئولیت مقاله از نظر محتوای علمی و نظرات مطرح‌شده در متن آن، به‌عهده نویسندگان و یا نویسنده مسئول مقاله می‌باشد و مورد تأیید/عدم تأیید صاحب امتیاز

فصلنامه علمی پژوهش‌نامه فقه و علوم اسلامی نمی‌باشد.

۱. مقدمه

براساس آیه «یا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوْآتِكُمْ وَ رِيشًا وَ لِبَاسُ التَّقْوَى ذِيكَ خَيْرٌ ذَلِكُمْ مِنَ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ»^۱ (اعراف: ۲۶)، پوشش عمومی آدمی، هدیه‌ای الهی می‌باشد که به وی ارزانی داشته شده است. از آیه «فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَ طَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ»^۲ (اعراف: ۲۲) نیز چنین برمی‌آید که آدمی در زندگی بهشتی نیز بدون پوشش نبوده است. بررسی تاریخ اقوام و ملل مختلف نشان می‌دهد که هر قومی بنا بر مؤلفه‌های گوناگون محیطی، اخلاقی، فرهنگی، سلیقه‌ای، پوشاک ویژه‌ای را به نحو اغلی برگزیده‌اند. تاجایی که می‌توان پوشش و لباس را یکی از نمادهای تمدن، فرهنگ و ملیت هر اجتماعی دانست.^۳

در آئین اسلام نیز، حجاب یکی از فروع دین و ضروریاتی است (بهجت، ۱۳۸۶: ۴/ ۱۷۲؛ منتظری، ۱۳۸۴: ۲/ ۳۵۱؛ تبریزی، ۱۳۸۵: ۱/ ۳۶۰) که قرآن به آشکاری از آن سخن گفته است. به نحوی که هیچ‌یک از مذاهب و فرقه‌های اسلامی را نمی‌توان یافت که بی‌حجابی را مجاز بدانند. در تبصره ماده ۶۳۸ قانون مجازات اسلامی مصوبه سال ۱۳۹۲ نیز چنین مقرر شده است: «زنانی که بدون حجاب شرعی در معابر و انظار عمومی ظاهر شوند، به حبس از ده روز تا دو ماه و یا از پنجاه هزار ریال تا پانصد هزار ریال محکوم خواهند شد».

در باره نحوه مواجهه اجتماعی و حکومتی با این پدیده، برخی بر این باورند که حکومت اسلامی و اتحاد جامعه، حق برخورد مبتنی بر اعمال قدرت سیاسی در زمینه بی‌حجابی را ندارد. این دیدگاه نیز خود به دو رویکرد ذیل مبتنی است: (۱) عده‌ای بر این باورند که نحوه پوشش زنان، در شمار احکام الزامی فقهی قرار نمی‌گیرد و شریعت اسلامی، تنها توصیه‌هایی اخلاقی درباره برگزیدن حجاب بیان داشته است؛ (۲) کسانی دیگر^۴ با وجود باور به الزامی بودن پوشش اجتماعی زنان - به جز وجه و کفین -، معتقدند که حکومت اسلامی اجازه دخالت در انتخاب نوع پوشش را ندارد و تنها باید به کنش‌های فرهنگی در زمینه ترویج حجاب بسنده نموده و واکنش حقوقی و الزام‌آفرین در برابر بی‌حجابی نداشته باشد.

این پژوهش به روش توصیفی - تحلیلی و با بهره از منابع اسنادی در پی پاسخ به این پرسش است که حکومت اسلامی در برابر پدیده بی‌حجابی چه وظیفه حقوقی الزام‌آفرینی دارد؟ سزایمندی یادکرد است که حوزه پژوهش تنها معطوف به بررسی دیدگاه دوم از دو رویکرد پیش گفته می‌باشد. به‌دیگر سخن، این پژوهش با مفروض دانستن وجوب شرعی حجاب، تنها به نحوه مواجهه حکومت با پدیده بی‌حجابی می‌پردازد. برای دست یافتن به پاسخ این پرسش، نگره فقه‌ای آیت‌الله خامنه‌ای مورد

تبیین وظیفه حقوقی حکومت اسلامی در مواجهه با کنش‌های ناسازگار با حفظ حجاب و پاسخ به شبهات آن... (محقق‌گرفمی) ۹۳

توجه قرار گرفته و تلاش شده تا مبانی فقهی دیدگاه‌های ایشان در این موضوع، با بهره از آموزه‌های دینی و ادله متناسب برای روند استنباط، اصطیاد شود.

دیدگاه عمومی ایشان به شکل ذیل بیان شده است: «قانون الزامی بودن حجاب هم در جامعه لازم است. حجاب یک حکم الزامی می‌باشد. آیات صریح قرآن بر حجاب دلالت می‌کند و نمی‌تواند این حکم در جامعه اجرا نشود». ایشان در ادامه با تبیین نمونه‌های از مقابله با مظاهر بی‌حجابی به لزوم تصویب قانون مقابله با بی‌حجابی در مجلس شورای اسلامی تأکید می‌نمایند (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۶۵/۸/۹). در موارد دیگری هم از الزام حکومتی حجاب سخن گفته‌اند.^۵ در تقسیمی فراگیر، این آموزه‌ها در سه رده ذیل قابل‌افراز هستند: الف) داده‌های فقه تبویبی (در دو حوزه امر به معروف و تعزیرات)؛ ب) اهداف بنیادین شریعت (در دو حوزه عمومات رهنمون بر پاسداری از احکام دین و پیشگیری از اخلال در نظام) و ج) آموزه‌های اخلاقی با رویکرد کشف حکم فقهی.

۲. پیشینه

در کتاب‌های متداول دانش فقه بابی مستقل برای مقابله با بی‌حجابی و وظیفه حکومت در برابر شیوع این پدیده وجود ندارد. اما در سده اخیر، تک‌نگاری‌هایی می‌توان یافت که در آن‌ها از این موضوع سخن رفته است. گزارش کوتاهی از محتوای برخی از آن‌ها به شرح ذیل است: محمد بن احمد مقدم در کتاب سه جلدی «عوده الحجاب» (۲۰۰۷م) از مباحثی چون اختلاف فقیهان درباره حجاب، وضعیت زن در دوره جاهلی و اسلام و نیز ادله و جوب حجاب به شکلی دراز دامن سخن گفته، اما از نحوه مواجهه حاکم اسلامی با پدیده بی‌حجابی سخن چندانی به میان نیاورده است. در کتاب «حجاب، مسئولیت‌ها و اختیارات دولت اسلامی» (۱۳۸۷) مقالات مرتب‌تبی با نوشتار حاضر وجود دارد که گزارشی اجمالی از آن‌ها به شرح ذیل است: سعید ضیایی‌فر در مقاله «مبانی اختیارات نظام اسلامی در زمینه جلوگیری از بدحجابی» (۱۳۸۷)، در پی اثبات مقدم بودن روش‌های فرهنگی در برخورد حقوقی با پدیده بی‌حجابی می‌باشد. پیشینه تمرکز این نوشتار ارزشمند بر تبیین وظیفه حکومت اسلامی در ترویج معرفتی موضوع حجاب است. در مقاله «نقد و بررسی ادله فقهی الزام حکومتی حجاب» (۱۳۸۷) به قلم سیدمحمدعلی ایازی، به نقد دلایل ذیل برای اثبات عدم لزوم دخالت حکومت اسلامی در زدودن بی‌حجابی پرداخته شده است: چون سیره عقلا، قرار نداشتن مشیت الهی بر تحقق اجباری همه اهداف شریعت، نهی از منکر، تعزیرات خاص و تعلیل بر آن‌ها و اختیارات ولی فقیه در مجازات متخلفان.

محمد هادی مفتاح در مقاله «وظیفه حکومت اسلامی در زمینه پوشش بانوان» (۱۳۸۷) در پی اثبات منحصر بودن وظیفه حکومت بر ترویج علمی و اقبال فرهنگی در مسأله حجاب است و ادله الزام حکومتی را قابل مناقشه می‌داند. مبنای این نوشتار در اشکال به ادله، نیافتن سیره‌ای از معصومان (ع) در برخورد با بی‌حجابی می‌باشد (ن.ک: مفتاح، ۱۳۸۷: ۱/ ۳۰۴، ۳۰۸، ۳۱۲). علی غلامی نیز در مقاله «مبانی نظری مداخله دولت در مسأله حجاب» (۱۳۹۲) وظیفه حکومت اسلامی در برخورد با بی‌حجابی را از طریق وجود مصالح و مفاسد واقعی برای احکام و تبیین رابطه بدحجابی با اشاعه فحشا به اثبات رسانده است. به نظر می‌رسد تبعیت احکام شرعی از مصالح و مفاسد حقیقی را نمی‌توان دلیلی مستقل برای دخالت حکومت در مسأله بی‌حجابی دانست؛ چراکه ملازمه تامی میان برخورد قضایی حکومت با اجرای هر حکمی که دارای مصلحت است، وجود ندارد. برای نمونه احکام الزامی شرعی مانند نماز، روزه و خمس، دارای مصالح حقیقی هستند، اما حکومت به نحو فراگیر، حق برخورد با متخلفان از آن‌ها را ندارد. عدم ملازمه پیش‌گفته در حوزه احکام غیرالزامی (مستحب و مکروه) نیز در قامت حکم اولیه آشکار است.

با وجود این تلاش‌های تحسین‌انگیز، نمی‌توان پژوهش مستقلی را یافت که ضمن تبیین ادله و قواعد فقهی و اخلاقی منصوص و اصطیادی از آموزه‌های اسلامی، به تبیین اشکالات ادعایی و احتمالی دیدگاه مخالف با الزام حکومتی حجاب پرداخته باشد. نوآوری در پاسخ به این اشکالات را در مواردی مانند مفهوم‌شناسی منکر، تبیین ادله تعزیر برای هر عمل حرام و نیز پاسخ به شبهات ذیل می‌توان جست: وجود نداشتن سیره مقابله تعزیراتی معصومان (ع) با بی‌حجابی، عدم اختلال‌انگیزی بی‌حجابی در جوامع امروزی و عدم اجبار در هدایت افراد.

۳. ادله بیانگر وظیفه حقوقی حکومت با مسأله بی‌حجابی

در این بخش با پذیرش اصل وجوب حجاب، دلایلی از مجموعه آموزه‌های شرعی تبیین می‌شوند که براساس آن‌ها می‌توان حکم الزامی مداخله حکومت اسلامی در امر حجاب را به اثبات رساند.

۳-۱. عمومات ادله وجوب نهی از منکر

همان‌گونه که درمان بیماری‌های جسمی و زدودن بدن از آلودگی‌های ظاهری بایسته است، بیماری‌ها و کاستی‌های معنوی و اخلاقی فرد و جامعه نیز به حکم خرد، نیازمند مداوا هستند. یکی از روش‌های درمان این دسته از بیماری‌ها و آفات، برپا داشتن فریضه امر به معروف و نهی از منکر می‌باشد. براساس آموزه‌های اسلامی، می‌توان دریافت که این فریضه دارای مراتبی است که عبارتند از: ۱) عملی که نشانگر انزجار قلبی باشد؛ ۲) امر و نهی کردن از طریق بیان معروف‌ها و منکرها و ۳) بازداشتن عملی شخص مرتکب منکرات که با عبارت «انکار بالید» در کتاب‌های فقهی از آن

تبیین وظیفه حقوقی حکومت اسلامی در مواجهه با کُنش‌های ناسازگار با حفظ حجاب و پاسخ به شبهات آن... (محقق گریفی) ۹۵

یاد می‌شود. مراد از این عبارت، تعبیری کنایی است که بیانگر اعمال قدرت می‌باشد. به گونه‌ای که با در نظر داشتن اصل «الایسر فالایسر»، شرط عدول از هر مرحله، اثرگذار نبودن کُنش‌های خفیف‌تر است (برای نمونه ر.ک: طوسی، ۱۴۰: ۳۰۰؛ محقق حلّی، ۱۴۱۲: ۱۵ / ۲؛ عراقی، ۱۴۱۴: ۴ / ۴۵۸؛ موسوی خوانساری، ۱۳۶۳: ۵ / ۴۰۷؛ موسوی خمینی، ۱۳۹۲: ۱ / ۵۱۰-۵۱۱؛ منتظری، ۱۴۰۹: ۲ / ۲۷۶؛ روحانی، ۱۴۲۹: ۹ / ۳۷۱؛ مکارم شیرازی، ۱۳۸۰: ۴۳۲). در رساله آموزشی حضرت آیت‌الله خامنه‌ای نیز چنین آمده است: «رعایت مراحل و مراتب امر به معروف و نهی از منکر واجب است، یعنی تا به مرحله پائین‌تر مقصود حاصل شود، نباید وارد مرحله بالاتر شد (خامنه‌ای، ۱۳۹۴: ۱ / ۳۳۳).

همچنین اگر مرحله سوم امر به معروف تنها با وارد آوردن جراحت یا قتل امکان‌پذیر باشد، به اذن حاکم اسلامی برای اجرای این مرحله نیاز خواهد بود (طوسی، ۱۴۰۰: ۲۹۹؛ مقدس اردبیلی، ۱۳۶۳: ۷ / ۵۴۲؛ محقق کرکی، ۱۴۱۴: ۳ / ۴۸۸؛ شهید ثانی، ۱۴۱۴: ۳ / ۱۰۵؛ نجفی، ۱۳۶۳: ۲۱ / ۳۸۳؛ موسوی خمینی، ۱۳۹۲: ۱ / ۵۱۱؛ خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۲۲۴). بر این اساس، برخی اندیشمندان به حق بر این باورند که امر به معروف و نهی از منکر به دو گونه فردی و حکومتی قابل افراز است (منتظری، ۱۴۰۹: ۲ / ۲۲۶؛ سیفی مازندرانی، ۱۴۱۵: ۲۱۰؛ نوری همدانی، ۱۴۳۴: ۸۷؛ قربانی، ۱۳۹۱: ۴ / ۲۴).

در امر به معروف حکومتی، گروهی از افراد با اجازه و مأموریتی که حکام اسلامی به آن‌ها می‌دهند، موظفند تا نهادی قدرتمند و تأثیرگذار را سامان دهند که با افراد گردن‌کشی مقابله کنند که از طریق دعوت و تبلیغ، دست از منکرات نمی‌شویند. مشروعیت تشکیل چنین نهادی، افزون بر حکم عقل، بر ادله‌ای از آموزه‌های منقول شریعت نیز استوار می‌باشد. قرآن کریم نیز یکی از وظایف صالحان را نهی از منکر بیان داشته است. بنگرید: «الَّذِينَ إِذَا مَكَتَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَ لِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ» (حج: ۴۱). مراد از عبارت «مکتاهم» در این آیه، قادر ساختن بر انجام خواسته‌ها بدون وجود مانع و مزاحم است که از طریق سلطنت و قدرت حکمرانی محقق می‌شود (طوسی، بی‌تا: ۷ / ۳۲۳؛ طباطبایی، ۱۳۹۰: ۱۶ / ۳۸۶؛ مغنیه، ۱۴۲۴: ۵ / ۳۳۴؛ فخر رازی، ۱۴۲۰: ۲۳ / ۳۳۰).

همچنین براساس روایت‌هایی چون «سُئِلَ عَنِ الْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ أَوْاجِبٌ هُوَ عَلَى الْأُمَّةِ جَمِيعًا؟ فَقَالَ لَا. فَقِيلَ لَهُ وَ لِمَ؟ قَالَ (ع) إِنَّمَا هُوَ عَلَى الْقَوِي الْمُطَاعِ الْعَالِمِ بِالْمَعْرُوفِ مِنَ الْمُنْكَرِ لَا عَلَى الضَّعِيفِ الَّذِي لَا يَهْتَدِي سَبِيلًا إِلَى أَيِّ مِنْ أَيِّ...»^۶ (کلینی، ۱۴۲۹: ۹ / ۴۹۵). مشهور فقیهان بر این باورند که مراد از قدرت در این روایت، قدرت سیاسی و حاکمیتی است که با مأموریت دادن به افرادی خاص، پشتوانه‌ای لازم برای اجرای معروف و بازداشتن

از منکر را فراهم می‌آورد (خوانساری، ۱۳۵۵: ۵/۴۰۲؛ روحانی، ۱۴۳۵: ۱۹/۳۱۵؛ منتظری، ۱۴۰۹: ۲/۲۲۷؛ سیفی‌مازندرانی، ۱۴۱۵: ۵۵-۵۷؛ سبحانی، ۱۴۱۸: ۱/۲۶؛ مشکینی، ۱۳۹۲: ۱/۲۹۶؛ قربانی، ۱۳۹۱: ۴/۲۵). به‌دیگر بیان، محدوده امر به معروف و نهی از منکر، ناهنجاری‌های اجتماعی است که در سرنوشت جامعه دخالت دارد. از این نظر در شمار حقوق و واجبات اجتماعی قرار دارد (مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۵، ۱۰/۲۶۵-۲۶۶؛ مصباح‌یزدی، ۱۳۷۴: ۳۰). به‌نظر می‌رسد که به سبب توجه به بُعد اجتماعی امر به معروف است که فقیهان آن را با اموری چون ولایت و جهاد همانند دانسته‌اند.

۳-۱-۱. اشکالی بر صدق عنوان منکر بر بی‌حجابی

این دیدگاه وجود دارد که نمی‌توان همه محرمات را در شمار منکرات برشمرد؛ چراکه ناهنجار بودن یک رفتار، به فهم و رویکرد جامعه درباره آن عمل وابسته است. از این رو نمی‌توان در جامعه‌ای که بی‌حجابی را عمل منکری نمی‌داند، در شمار منکرات برشمرد (ن.ک: ایازی، ۱۳۸۷: ۱/۳۳۷).

پاسخ به این اشکال:

نااستواری این دیدگاه را در حوزه مفهومی و کاربردی دو مؤلفه ذیل می‌توان جست: (۱) تعریف منکر و (۲) مرجع شناخت آن. در ادامه به بررسی این دو مؤلفه پرداخته می‌شود:

واژه منکر از ریشه «نکر» در لغت به معنای شناختن، امر دشوار، کار ناپسند، سختی و ناآگاهی آمده است (فراهیدی، ۱۴۰۹: ۵/۳۵۵؛ جوهری، ۱۳۷۶: ۲/۸۳۶؛ ابن‌درید، ۱۹۸۸: ۲/۷۹۹). در اصطلاح عمومی نیز کاری است که عقل یا شرع به زشتی آن حکم می‌کند (راغب‌اصفهانی، ۱۴۱۲: ۸۲۳). شماری از فقیهان، بدون بیان تقسیم منکر به حرام و مکروه، منکر را هر عمل قبیحی دانسته‌اند که نهی از آن واجب است (ن.ک: طوسی، ۱۴۰۰: ۱۴۸؛ ابن‌ادریس، ۱۳۸۷: ۱۰/۳۷؛ محقق‌حلی، ۱۴۰۸: ۱/۳۴۱؛ همو، ۱۴۱۳: ۳۶۳؛ آبی، ۱۴۰۸: ۱/۴۳۲؛ علامه‌حلی، ۱۴۱۲: ۱۵/۲۳۰؛ همو، ۱۴۱۱: ۹۰؛ نصیرالدین طوسی، ۱۳۹۹: ۴۵۵؛ مغنیه، ۱۳۷۹: ۲/۲۷۷؛ روحانی، ۱۴۲۹: ۱۹/۳۵۰).

بر این اساس، منکر به دو دلیل ذیل، شامل غیرمحرمات شرعی هم می‌شود: (۱) عقلاً آن را تقبیح می‌کنند؛ (۲) احادیثی وجود دارند که در آن‌ها انجام امور غیرحرام را نیز استنکار شده و فاعل آن‌ها لعن شده است^۷ (یعقوبی، ۱۴۳۶: ۱/۱۵۴). تنها در سوره آل‌عمران برخی مصادیق منکر به شکل ذیل تعریف شده است: نادانی، نفاق، تحبیب کافران، سستی اراده، غمگینی، به تأخیر انداختن کارها، کشمکش، توجه به تبلیغات باطل، بُخل، پوشاندن حقائق، دوست داشتن مدح و سرمایه‌گذاری در مسیر باطل.

همچنین روایت‌هایی را می‌توان یافت که در آن‌ها به وضوح، بر جلوگیری از فساد زنان دستور داده شده است. برای نمونه نگارنده کتاب قرب‌الاسناد از طریق مسعده بن صدقه حدیثی را به رسول خدا (ص) می‌رساند که در خطاب به مردم فرمودند: «كَيْفَ بِكُمْ إِذَا فَسَدَ نِسَاؤُكُمْ وَ فَسَقَ شُبَّانُكُمْ وَ لَمْ تَأْمُرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَ لَمْ تَنْهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ؟! قِيلَ لَهُ وَ يَكُونُ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ نَعَمْ وَ سَرٌّ مِنْ ذَلِكَ وَ كَيْفَ بِكُمْ إِذَا أَمَرْتُمْ بِالْمُنْكَرِ وَ نَهَيْتُمْ عَنِ الْمَعْرُوفِ؟! قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ يَكُونُ ذَلِكَ؟ قَالَ نَعَمْ وَ سَرٌّ مِنْ ذَلِكَ وَ كَيْفَ بِكُمْ إِذَا رَأَيْتُمْ الْمَعْرُوفَ مُنْكَرًا وَ الْمُنْكَرَ مَعْرُوفًا؟!»^۸ (حمیری، ۱۴۱۳: ۵۴). نیک هویداست که به سبب پذیرش وجوب فقهی حجاب، یکی از مظاهر فساد زنان، بی‌حجابی خواهد بود. درخور توجه است که بی‌حجابی از نظر شریعت و نیز حکم عقل بر آثار سوء اجتماعی آن، منکر محسوب می‌شود، ولو در نظر برخی مردم چنین نباشد.

بنیان شبهه پیش‌گفته بر آن استوار می‌باشد که داوری عرف درباره صدق نکردن عنوان منکر بر بی‌حجابی، کافی است. اما این مبنا استوار به نظر نمی‌رسد؛ چراکه عرف را به اعتبار تطابق آن با شرع، به صحیح و فاسد تقسیم می‌کنند (حکیم، ۱۹۷۹: ۴۲۰؛ سبحانی، ۱۴۲۵: ۳۰۲؛ زرقاء، ۱۴۰۹: ۵۵). عرف صحیح برآمده از حکم عقلی بوده و با قانون شرعی مخالفتی نداشته و سبب تقویت مصلحت یا القاء در مفسده نمی‌شود. این‌گونه از عرف با سیره عقلا هم‌تراز خواهد بود. اعمالی چون قمار که میان عده‌ای از مردم رایج می‌باشد و شرع با آن مخالف نموده است، عرف فاسد خوانده می‌شود. براساس همین تقسیم‌بندی، شریعت اسلامی با برخی رویه‌های عرفی مانند بیع ربوی و غرری از اساس مخالفت کرده است. از این‌رو لازم نیست برای صدق عنوان منکر بر عملی، تنها به داوری عرف رجوع نمود، بلکه دیدگاه شریعت برای صدق عنوان منکر بر عمل نیز راهکاری مفیدتر خواهد بود.

۳-۱-۲. اشکالی بر اجرای نهی از منکر در امور فرهنگی

برخی بر این باورند که جواز اعمال امر به معروف و نهی از منکر در امور فرهنگی مورد تردید است، چون اثربخش نخواهد بود (مفتح، ۱۳۸۷: ۱/۲۹۶)؛ چراکه دولت اسلامی تنها وظیفه فرهنگی را برعهده دارد (منتظری، ۱۳۸۴: ۲/۳۵۲). در این رویکرد، مؤلفه «احتمال اثرگذاری»، عاملی برای جواز نهی از منکر خواهد بود (مشکات، ۱۳۸۷: ۱/۳۷۵). به این بیان که امر و نهی تنها در حوزه عمل افراد اثربخش است، اما لزوماً سبب تغییر باورها نمی‌گردد. به‌دیگر بیان، امر و نهی در مسأله حجاب، سبب تغییر باورهای فردی نمی‌شود.

پاسخ به این اشکال:

همان‌گونه که گفته شد، این اشکال بر مؤلفه عدم اثربخشی امر و نهی در مورد برخی افراد بی‌حجاب استوار می‌باشد. شایسته است درباره این مؤلفه مباحثی مطرح شود. بنا بر دیدگاه برخی فقیهان، یکی از شروط استقرار وجوب فریضه امر به معروف و نهی از منکر، شرطی است که با عنوان «احتمال تأثیر» نام‌بردار می‌باشد (محقق‌حلی، ۱۴۰۸: ۱/۳۱۰) به این بیان که اگر احتمالی در پذیرش مؤدای امر و نهی وجود داشته باشد، این فریضه واجب خواهد شد. فقیهانی دیگر بر این باورند که ظن به عدم تأثیر برای اسقاط وجوب نهی از منکر کافی است (محقق‌سبزواری، ۱۳۸۱: ۱/۴۰۴؛ خوانساری، ۱۳۵۵: ۵/۴۰۳). کسانی نیز مراد از شرط تأثیر را همان شرط علم به عدم تأثیر دانسته‌اند (علامه حلی، ۱۴۱۲: ۱۵/۲۳۹؛ عراقی، ۱۴۱۴: ۴/۴۵۱؛ شیرازی، ۱۴۰۹: ۴۸/۱۸۲؛ سبحانی، ۱۴۳۶: ۳/۴۳۰).

از مجموع ادله‌ای که فقیهان برای اثبات این شرط بهره جسته‌اند،^۹ چنین برمی‌آید که شرط اثرگذاری تنها به حوزه امر به معروف و نهی از منکر فردی مربوط است، ولی در حوزه اجتماعی و حکومتی، نمی‌توان چنین شرطی را برای استقرار وجوب در نظر گرفت. نکته درخور توجه دیگر، آن است که روایت‌های مربوط به شرط تأثیر، تنها سبب اسقاط وجوب می‌شوند، ولی مخالفتی با جواز ندارند (منتظری، ۱۴۰۹: ۲/۲۴۶). از این رو عده‌ای در صورت وجود علم به عدم تأثیر هم، استحبابی بودن امر به معروف را پذیرفته‌اند (ن.ک: شهید ثانی، ۱۴۱۴: ۳/۱۰۲؛ نجفی، ۱۹۸۱: ۲۱/۳۶۹). بر این اساس، نقش مؤلفه «تأثیرگذاری» را تنها در عدم استقرار وجوب به‌نحو اطمینان داشتن به عدم تأثیر می‌توان ارزیابی کرد. با این حال با وجود علم به عدم تأثیر فوری، مواردی وجود دارند که براساس آن‌ها، امر به معروف واجب خواهد بود. برخی از این موارد عبارتند از: تأثیرگذاری در آینده، اثرگذاری بر اشخاص دیگر و احتمال اثرگذاری از راه تکرار در درازمدت و توسط ناهیان متعدد. همچنین نهی از منکر گاهی برای اعلام موضع شخصی خواهد بود که در قامت یکی از گونه‌های انزجار قلبی به‌عنوان یکی از مراحل ابتدایی اجرای این فریضه قابل ارزیابی است.

در مواردی نیز مصلحت مخاطبان و آمران مدنظر نیست، بلکه پیگیری تحقق اهداف عالی اسلام و تبلیغ دین سبب استقرار وجوب این فریضه خواهد شد. برای نمونه اگر انجام منکرات سبب ایجاد بدعت در دین شود، نهی از آن‌ها با علم به عدم تأثیر، واجب خواهد بود. یا در مواردی که عدم امر و نهی سبب تقویت ظالم و سست شدن آموزه‌های اسلام گردد، این فریضه به‌نحو مطلق واجب می‌شود. همچنین اگر سکوت در برابر انجام منکرات سبب ایجاد سوءظن به عالمان و هدایت‌گران دینی گردد، امر به معروف و نهی از منکر، حتی با وجود اطمینان به عدم تأثیر واجب خواهد بود.

تبیین وظیفه حقوقی حکومت اسلامی در مواجهه با گش‌های ناسازگار با حفظ حجاب و پاسخ به شبهات آن... (محقق گرفمی) ۹۹

(برای مطالعه بیش تر ر.ک: موسوی خمینی، ۱۳۹۲: ۱/ ۴۹۷-۴۹۸ و ۵۰۲-۵۰۳؛ نوری همدانی، ۱۴۳۶: ۸۳-۸۴؛ مطهری، ۱۴۰۳: ۵۷-۶۴؛ ۸۹-۹۲؛ مظاهری، ۱۳۸۶: ۳/ ۴۹-۵۰). در این گونه موارد، هدف اصلاحی که از اقامه این فریضه پی گرفته می شود را نباید در اثر فوری بر شخص نهی شونده منحصر دانست؛ چراکه براساس احادیثی مانند «الْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ مَصْلَحَةٌ لِلْعَوَامِّ وَ التَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ رَدْعٌ لِّلْسَهَاءِ»^{۱۰} (شریف رضی، ۱۴۱۴: ۵۱۲) مصالح این فریضه، فردی نیستند و با اجرای آن، مصلحت‌هایی عمومی ایجاد می گردد.

پس نمی توان به دلیل عدم تحصیل اثرگذاری فوری بر مخاطب، نهی از منکر را لغو دانست؛ چراکه گونه‌های مختلف اثرگذاری مانند اثرگذاری تدریجی، اثرگذاری در آینده، اثرگذاری از طریق فراوان شدن ناهیان و... مواردی هستند که مانع از ایجاد اطمینان به عدم اثرگذاری می شود. حتی با وجود علم به عدم اثرگذاری، اهداف دیگری مانند حفظ آموزه‌های دینی و جلوگیری از ایجاد و گسترش بدعت برای فریضه نهی از منکر قابل تصور است. بر این اساس، نمی توان عدم اثرگذاری را علتی برای دست شستن حکومت از نهی از منکر حکومتی دانست.

۳-۲. عمومات ادله جواز تعزیر

یکی از روش‌های تأدیبی اسلام برای مقابله با برخی جرائم و کژرفتاری‌های فردی و اجتماعی، استفاده از تعزیر است. واژه شناسان برای مفهوم تعزیر معانی ذیل را بیان کرده‌اند: یاری کردن، منع، رد، تعظیم، تأدیب و زدن پائین تر از حدّ معنای آخر را نمی توان معنای لغوی دانست (فراهیدی، ۱۴۰۹: ۱/ ۳۵۲؛ ابن درید، ۱۹۸۸: ۲/ ۷۰۵؛ ازهری، ۱۴۲۱: ۲/ ۷۸؛ ابن فارس، ۱۴۰۴: ۴/ ۳۱۳). گوهر معنایی تمام معانی پیش گفته را در مفهوم فراگیر حفاظت کردن می توان جست (مصطفوی، ۱۴۳۰: ۸/ ۱۳۱).

در اصطلاح شرعی به معنای مجازاتی است که حدّ مشخصی برای آن در شرع وجود ندارد و پائین تر از حدّ شرعی است (ر.ک: طوسی، ۱۳۸۷: ۵/ ۱۹۱؛ ابن ادریس، ۱۳۸۷، ۱۳/ ۲۸۹؛ محقق حلی، ۱۴۰۸: ۴/ ۱۵۵؛ سبحانی، ۱۴۳۲: ۱۰). هدف از تعزیر، تأدیب فرد و بازگرداندن او و دیگران از انجام فعل قبیح دانسته شده است (حلبی، بی تا: ۴۱۶؛ طائی، ۱۳۸۱: ۱۴؛ سبحانی، ۱۴۳۲: ۱۰). براساس روایاتی نیز دو مفهوم تعزیر و تأدیب، هم سو دانسته شده‌اند (ر.ک: ابن بابویه، ۱۳۶۲: ۲/ ۶۳۲).

آیت الله خامنه‌ای در یکی از سخنرانی‌های خویش چنین فرموده‌اند: «با شیوع منکرات و با تظاهر به آن باید مقابله کرد. اسلام، مرتکب منکر را نصیحت و هدایت می کند، اما حدّ هم برای او می گذارد. با صرف زبان و توصیه نمی شود کاری کرد. قدرت نظام باید جلوی سیر فساد و فحشا را

بگیرد... اجاره ندهید عده‌ای به اسم آزادی، منکرات و فحشا و بی‌بندوباری را در جامعه رایج کنند» (خامنه‌ای، بیانات، ۱۱/۵/۱۳۸۰). برای اثبات حکم تعزیر بر بی‌حجابی، بایسته است که مبنای مواردی که تعزیر به آن‌ها تعلق می‌گیرند، بررسی شود.

۳-۲-۱. رفتارهای تعزیر پذیر

درباره اینکه چه رفتارهایی شامل تعزیرات می‌شوند، دو رویکرد عمومی را در سخن دانشوران امامی می‌توان یافت: براساس یک مبنا، تعزیر تنها به گناهان کبیره تعلق می‌گیرد (نجفی، ۱۳۶۳: ۴۱/۴۸۶؛ ترحینی عاملی، ۱۳۸۵: ۹/۳۲۰؛ موسوی اردبیلی، ۱۴۲۷: ۱/۳۴؛ تسخیری، ۱۴۳۱: ۳/۴۶۸) و از آنجاکه بی‌حجابی را نمی‌توان در شمار کبائر شمرد، تعزیر بر آن از طریق کبیره بودن، جائز نخواهد بود.

در سوی مقابل این دیدگاه وجود دارد که تعزیر برای بازداشتن از صغائر هم جایز خواهد بود (طوسی، ۱۳۸۷: ۵/۱۹۱). باورمندان به استقرار تعزیر بر هر عمل حرامی به پاره‌ای از ادله لفظی استدلال می‌کنند. براساس روایاتی، یکی از علت‌های تعزیر مجرمان، آزاری است که به دیگران وارد ساخته‌اند. بنگرید: حسین بن ابی العلاء از امام صادق (علیه السلام) چنین نقل می‌کند: «إِنَّ رَجُلًا لَقِيَ رَجُلًا عَلَى عَهْدِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ (ع) فَقَالَ إِنَّ هَذَا افْتَرَى عَلَيَّ قَالَ وَمَا قَالَ لَكَ قَالَ إِنَّهُ اخْتَلَمَ بِأَمِّ الْأَخْرِ قَالَ إِنَّ فِي الْعَدْلِ إِِنْ شِئْتَ جَلَدْتَ ظِلَّهُ فَإِنَّ الْحِلْمَ إِنَّمَا هُوَ مِثْلُ الظِّلِّ وَ لَكِنْ سَنُوجِعُهُ ضَرْبًا وَجِيعًا حَتَّى لَا يُؤْذِيَ الْمُسْلِمِينَ فَضَرْبُهُ ضَرْبًا وَجِيعًا»^{۱۱} (طوسی، ۱۴۰۷: ۱۰/۸۰).

براساس برخی از روایات «لَأَنَّ اللَّهَ قَدْ جَعَلَ لِكُلِّ شَيْءٍ حَدًّا وَ جَعَلَ عَلَيَّ مِنْ تَعَدِّي الْحَدَّ حَدًّا»^{۱۲} (برقی، ۱۳۷۱: ۱/۲۷۴)، پروردگار متعال برای تخلف از ضوابط شریعت، حدودی قرار داده است. شیخ طوسی به اسناد صحیح خویش از محمد بن مسلم نقل می‌کند که امام صادق (علیه السلام) فرمودند: «سَأَلْتُهُ عَنِ الشَّارِبِ فَقَالَ (ع) أَمَّا رَجُلٌ كَانَتْ مِنْهُ زَلَّةٌ فَإِنِّي مُعَزِّرُهُ وَ أَمَّا آخَرٌ يَدْمِنُ فَإِنِّي كُنْتُ مِنْهُكَ عُقُوبَةً لِأَنَّهُ يَسْتَجِلُّ الْحُرْمَاتِ كُلَّهَا وَ لَوْ تَرَكَ النَّاسُ وَ ذَلِكَ لَفَسَدُوا»^{۱۳} (طوسی، ۱۴۰۷: ۱۰/۹۶). از تعلیل مندرج در این روایت می‌توان فهمید که فلسفه تعزیر، پیشگیری از شیوع گناهیانی است که در اثر تکرار لغزش‌های آدمی ایجاد می‌شود.

مواردی نیز وجود دارند که با وجود کبیره نبودن، معصومان (ع) انجام‌دهنده آن‌ها را تعزیر کرده‌اند. برخی از این موارد عبارتند از: ایجاد مزاحمت در وضو، سخنان درشت توهین‌آمیز، افتراء و فروش حیوانات حرام‌گوشت (ر.ک: کلینی، ۱۴۲۹: ۲/۱۷۸؛ ۱۴/۱۹۲، ۱۹۹ و ۲۶۸؛ طوسی، ۱۴۰۷: ۱/۸۱). افزون بر این ادله لفظی به حکم عقل، رها کردن گناهکار به حال خود با وجود تظاهر او به گناه، سبب تجری دیگران بر ارتکاب گناه می‌شود و این عمل، نظم و انضباط اجتماعی را مخدوش

تبیین وظیفه حقوقی حکومت اسلامی در مواجهه با کنش‌های ناسازگار با حفظ حجاب و پاسخ به شبهات آن... (محقق گرفمی) ۱۰۱

می‌سازد (سبحانی، ۱۴۳۲: ۴۹۱). آیت‌الله خامنه‌ای با تبیین رواج بی‌حجابی در قامت یک گناه عمومی چنین فرموده‌اند: «حرام، کوچک و بزرگ ندارد؛ آنچه حرام شرعی است نباید به صورت آشکار در کشور انجام بگیرد. حالا یک نفر یک غلطی برای خودش می‌کند، [به] کنار، آن بین خودش و خدا است؛ اما آنچه در مقابل چشم مردم می‌باشد، در محیط جامعه است، حکومت اسلامی - مانند حکومت امیرالمؤمنین علیه‌السلام، مانند حکومت پیغمبر (ص) - وظیفه دارد در مقابل آن بایستد» (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۶/۱۲/۱۷).

۲-۲-۳. قرار داشتن بی‌حجابی در شمار یکی از گناهان

براساس آیات «وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَ لِيُضْرِبْنَ بِحُمْرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ»^{۱۴} (نور: ۳۱) رعایت پوششی خاص برای زنان، یکی از فرامین الهی شمرده می‌شود و تخلف از این فرمان، مخالفت با فرمان پروردگار شمرده می‌شود. همچنین براساس آیه «وَلَا تَبْرَجْنَ تَبْرُجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ» (احزاب: ۳۳)، خودنمایی زن به هر طریقی ممنوع بوده و مخالفت با امر الهی محسوب می‌شود. بنا بر گزارشی روایی، رسول خدا (ص) از امیمه بنت رقیقه در پذیرش اسلام و پابندی به احکام اسلام، بیعتی با مفاد ذیل ستاند: «أَبَايُكَ عَلَيَّ أَنْ لَا تُشْرِكِي بِاللَّهِ شَيْئًا، وَلَا تَسْرِفِي وَلَا تَزْنِي، وَلَا تَقْتُلِي وَلَدَكَ، وَلَا تَأْتِي بِبُهْتَانٍ تَقْتَرِينَهُ بَيْنَ يَدَيْكَ وَرَجُلَيْكَ، وَلَا تَتَّوَجِحِي، وَلَا تَبْرَجِي تَبْرُجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ»^{۱۵} (ابن حنبل، ۱۴۱۶: ۱۱/۴۳۷). براساس این روایت، بی‌حجابی، سرقت، زنا و قتل فرزندان در زمره شرک به پروردگار محسوب شده است.

افزون بر اینکه بی‌حجابی به حکم شرع، گناهی اجتماعی شمرده می‌شود، به حکم عقل نیز عملی نامطلوب و زیان‌بار می‌باشد. یکی از حقوق‌دانان فرانسوی با اشاره به گزارشی تاریخی در این باره معتقد است که ترویج بی‌عفتی زنان در آتن باستان، سبب شده بود که مأموران مخصوصی مراقب رفتار زنان بوده و دادگاهی ویژه برای رسیدگی به خطای زنان و حفاظت از اخلاق نیکوی آنان به وجود بیاید (منتسکیو، ۱۳۹۱: ۱/۳۲۶-۳۲۷).

همچنین سیره عقلاء در جوامع متمدن و غیرمتمدن آن است که تنبیهاتی مانند موارد ذیل برای برخی جرائم در نظر می‌گیرند: تعطیل کردن محل کسب، اخراج از جامعه، خلع درجه نظامی، توقیف اموال، منع داخل شدن در اجتماع و محدود کردن فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی (برای مطالعه بیشتر ر.ک: مظاهری، ۱۴۲۸: ۳/۲۸۰-۲۸۳). پس بی‌حجابی اجتماعی را می‌توان ذیل دو عنوان مخالفت با احکام‌الله و نیز مخالفت با حقوق اجتماعی سایر افراد مورد تعزیر قرار داد.

۳-۳. وجوب پیشگیری از اخلال در نظام

واژه نظام از ریشه نظم به معنای رشته متصل‌کننده مرواریدها، تجمیع، ملاک، به سامان کردن و تألیف چیزی با چیز دیگر آمده است (فراهیدی، ۱۴۰۹: ۱۶۵/۸؛ ابن فارس، ۱۴۰۶: ۴۴۳/۵). در سخن فقیهان، واژه نظام در چهار حوزه ذیل قابل تعریف می‌باشد: اساس اسلام و سرزمین‌های اسلامی (نائینی، ۱۳۸۶: ۷۶) و (۲)؛ حکومت سیاسی (ن.ک: موسوی خمینی، ۱۳۸۱: ۵۱۰/۳)؛ نظام متناسب با زیست مردمان عصر و زمانه (ایروانی، بی تا: ۵۲/۱) و نظام جاری در عالم (مقدس اردبیلی، ۱۳۶۳: ۱۸/۱۲). بر این اساس، انواع مقررات بشری به شرط سرچشمه گرفتن از حکم عقل و انطباق با مصالح عمومی، در راستای حفظ نظام بوده و نادیده انگاشتن آن‌ها، سبب اختلال در نظام می‌شود. مراد از حفظ نظام در این نوشتار، مفهوم عامی است که در راستای حفظ انسانیت، ساختارهای اجتماعی، دین اسلام و تمدن سرزمین‌های مسلمین به کار می‌رود.

تعبیر ذیل در سخن فقیهان، با مفهوم حفظ نظام هم‌سازند: «برآوردن حقوق مردم» (عراقی، ۱۴۱۴: ۷) و «تأمین نیازهای مردم» (اصفهانی، ۱۴۰۹: ۲۱۱). وجوب حفظ نظام و پیشگیری از اختلال در آن از احکام اولیه‌ای است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۳: ۶۰) که به صورت کفایی برعهده همگان می‌باشد (محقق کرکی، ۱۴۱۴: ۶/۴). امام خمینی (ره) در دیدگاهی فراگیر بر این باور است که ضرورت بر این حکم می‌کند که هر کاری که مانع وارد آمدن ضرر به سرزمین اسلامی شود، واجب‌الایمان می‌باشد (موسوی خمینی، ۱۳۸۵: ۱۹۱/۲).

آیت‌الله خامنه‌ای در جلسه پرسش و پاسخ دیدار با دانشجویان دانشگاه شهید بهشتی به تاریخ ۱۳۸۲/۲/۲۲ چنین فرموده‌اند: «عمده این است که در هر نظامی، اگر به فکر اصلاح هستند، برای مقابله با عوامل فساد، همت گمارند. چه با پدیده‌ها چه با زیربناها و ریشه‌ها» (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۲/۲/۲۲). ایشان در یکی دیگر از سخنرانی‌هایشان چنین فرموده‌اند: «شارع مقدس بر حکومت اسلامی تکلیف کرده است که مانع از رواج حرام الهی در جامعه بشود؛ حکومت اسلامی موظف است در مقابل حرام بایستد، در مقابل گناه بایستد» (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۶/۱۲/۱۷).

بر این اساس می‌توان گفت مقابله با هر عاملی که در نظام معرفتی، دینی، اخلاقی و زیستی جامعه‌ای اختلال ایجاد کند، لازم خواهد بود.

افزون بر ادله عقلی بر مجاز بودن دخالت حکومت اسلامی برای حفظ نظام، دلایلی لفظی نیز برای اثبات مشروعیت مداخله حکومت می‌توان یافت. شیخ صدوق به اسناد خویش از امام صادق (علیه السلام) از رسول خدا (ص) چنین گزارش می‌کند: «إِنَّ الْمَعْصِيَةَ إِذَا عَمِلَ بِهَا الْعَبْدُ سِرًّا لَمْ تَضُرَّ إِلَّا عَامِلَهَا فَإِذَا عَمِلَ بِهَا عَلَانِيَةً وَلَمْ يُعَيَّرْ عَلَيْهِ أَصْرَتْ بِالْعَامَّةِ»^{۱۶} (ابن بابویه، ۱۴۰۶: ۲۶۱).

تبیین وظیفه حقوقی حکومت اسلامی در مواجهه با کنش‌های ناسازگار با حفظ حجاب و پاسخ به شبهات آن... (محقق گرفمی) ۱۰۳

امام صادق (علیه السلام) در ادامه این حدیث علت این ضرر آفرینی را چنین تبیین می‌فرماید: «وَ ذَلِكَ أَنَّهُ يُدَلُّ بِعَمَلِهِ دِينَ اللَّهِ وَ يَقْتَدِي بِهِ أَهْلُ عَدَاوَةِ اللَّهِ»^{۱۷} (ابن بابویه، ۱۴۰۶: ۲۶۱). بر این اساس، ارتکاب جرم به نحو عمومی، افزون بر عقوبت فردی متناسب با جرم، سبب اختلال در امور دینی مردمان شده و بالتبع، عقوبت‌های مناسبی با همین عنوان را در پی دارد.

حفظ مصالح عمومی تا بدانجا اهمیت دارد که برای تحصیل آن می‌توان از اعمالی که بالذات هم حرام نیستند، ممانعت کرد (منتظری، ۱۴۰۸: ۲/۲۷۰). همچنین اگر انجام مستحبات در برپا داشتن نظام دین و حفظ نظام اسلامی مؤثر باشند، امر کردن به آن‌ها واجب است (یعقوبی، ۱۴۳۶: ۱/۱۵۶). و نیز برخی مباحاتی که برای حفظ مصالح جامعه مفید هستند، معروف‌هایی شمرده می‌شوند که امر به آن‌ها واجب است (منتظری، ۱۴۰۸: ۲/۲۷۰).

همچنین از آنجاکه شارع راضی نیست گناهکاران مهمل رها شوند و نظام زیستی و دینی مردم از کنش‌های ناپسند آن‌ها آسیب ببیند، عقوبت آن‌ها برای جلوگیری از اختلال در نظام بایسته است (خویی، ۱۴۱۸: ۴۱/۴۰۷؛ تسخیری، ۱۴۳۱: ۳/۴۶۳؛ طائی، ۱۳۸۱: ۴۸). آیت‌الله خامنه‌ای در یکی از خطبه‌های نماز جمعه چنین فرموده‌اند: «واقعاً جفاست که یک عده، دختر و پسر یا زن‌های بی‌بندوبار اگرچه کم، اگرچه در اقلیت مطلق، اما واقعاً گناه است، ظلم است، به فکر مسائل بی‌بندوباری شهوت‌رانی و خوش‌گذرانی و عشرت و راحت آن‌چنانی باشند. از این‌روست که مسئولان قضایی تعقیب کنند و دقت نمایند، درست و سریع و قاطع جلوگیری کنند».

یکی از مواردی که اسلام برای رسیدن به هدف پایداری جامعه به آن توجه کرده است، ممنوعیت برهنگی است که با فرمان به پوشش مناسب، هدایت شده است (مودودی، بی‌تا: ۲۷۰). این هدف با روش‌هایی چون مقابله با بی‌بندوباری، پاک کردن مظاهر فساد و دور نمودن کانون‌های فساد از مردم محقق خواهد شد. در فرهنگ‌های غیراسلامی نیز در مواردی که چگونگی پوشش، سبب ایجاد اختلال در نظام اداره جامعه شود، تدابیر قضایی در نظر گرفته شده است. برای نمونه در ژاپن عصر توکوگاوا، پوشش مردم چنان به تکلف گرائید که شوگون‌ها کوشیدند تا برخلاف رسوم و جریان تاریخ، مُدپرستی را به نحوی قانونی متوقف کنند. از این‌رو از برخی شیوه‌های آرایش مو و استفاده از جوراب‌های کوتاه و شلوارهای قلاب‌دوزی شده ممانعت به عمل آمده و گروهی خاص از بازرسان حکومتی مأمور مقابله با افرادی شدند که از قانون جدید پوشش تخلف می‌کردند (ن.ک: دورانت، ۱۳۹۱: ۱/۹۱۸).

همچنین یکی از مؤلفه‌های رویارویی فرهنگی - سیاسی مخالفان نظریه اسلام مبتنی بر حکومت، استفاده از ابزارهایی برای تهییج افراد به نافرمانی مدنی است. یکی از این ابزارها، ترویج

بی‌حجابی و حمایت از آن می‌باشد. برحسب گزارش‌هایی که از مخالفان اسلام به‌دست رسیده است، برگرفتن حجاب از سر زنان مسلمان، مهم‌ترین عامل شکست مسلمانان خواهد بود (ن.ک: شفیع‌سروستانی، ۱۳۸۷: ۳/۳۱). آیت‌الله خامنه‌ای در تحلیل راهبردی چنین می‌فرماید: «حرکت ضدحجاب که امروز در کشور ما و به‌وسیله کسانی به‌شکل موزیانه تعقیب می‌شود که حرکت سیاسی ضدجمهوری اسلامی است» (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۶۳/۳/۱۰). ایشان در جایی دیگر فرموده‌اند: «دست‌های مرموزی امروز در حال فعالیت هستند. کسانی، حساب شده، مشغول حرکت هستند که وضع عفت، عصمت و حجاب زنان را به‌تدریج مخدوش کنند و به وضع پیش از انقلاب بازگردانند» (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۶۳/۲/۱۲).

جالب اینجاست که یکی از باورمندان به الزامی نبودن برخورد حکومتی با پدیده بی‌حجابی، بر این باور است که در موارد خاصی که کشف حجاب سبب ایجاد فتنه اجتماعی شود، حاکمیت موظف است که با آن مقابله کند (ن.ک: منتظری، ۱۳۸۴: ۳/۳۳۳). گزاره نخواهد بود که اگر گفته شود از دست رفتن عفت زنان در جامعه، اساس حکومت را از بین خواهد برد، به‌همین جهت قانون‌گذار خوب، به ترویج عفت و حفظ رفتار زنان می‌کوشد (منتسکیو، ۱۳۹۱: ۱/۳۲۵). پس اگر بی‌حجابی به طغیانی اجتماعی بدل گردد، به حکم عقل، برخورد با آن به روشی سازماندهی شده لازم است.

در ماده ۶۳۸ قانون مجازات اسلامی نیز مقرر شده که «هرکس به‌صورت علنی در انتظار و اماکن عمومی و معابر تظاهر به عمل حرامی کند، علاوه بر کیفر عمل، به حبس از ده روز تا دو ماه یا تا ۷۴ ضربه شلاق محکوم می‌شود». نیک هویداست که عقوبت افرادی که با گروه‌های سازمان‌یافته مخالف با نظام اسلامی یا روش حکومت‌داری، ارتباط دارند با عقوبت افرادی که در اثر جهل و بدون هدف مخالفت با نظام اسلامی به بی‌حجابی روی آورده‌اند، متفاوت خواهد بود. برای دسته نخست، افزون بر مجازات بی‌حجابی، عناوین دیگری چون بغی، محاربه و افساد فی الارض - برحسب نوع فعالیت‌ها - قابل‌صدق خواهد بود.

اشکالی بر اختلال‌انگیز نبودن بی‌حجابی در جامعه و پاسخ به آن

برخی بر این باورند که عقلای عالم، بی‌حجابی را مایه اختلال در انتظام جامعه نمی‌دانند. نمونه آن را در مناطق روستایی و عشایری ایران می‌توان دید که زنان بخشی از سر، دست و پاهای خود را آشکار می‌سازند (ایازی، ۱۳۸۷: ۱/۳۳۲). اما استفاده از این رویه‌های عرفی در قامت حکم برآمده از سیره عقلا، استوار به‌نظر نمی‌رسد؛ چراکه این‌گونه از روش‌های زیستی، برآمده از عرف زندگی افراد در اقلیم‌ها و فرهنگ‌های مختلف است، نه برآمده از سیره عقلا. اعتبار رفتارهای مبتنی بر عرف

تبیین وظیفه حقوقی حکومت اسلامی در مواجهه با کنش‌های ناسازگار با حفظ حجاب و پاسخ به شبهات آن... (محقق‌گرفمی) ۱۰۵

هم تا بدان جاست که مخالفتی از ناحیه شریعت با آن‌ها وجود نداشته باشد. درحالی‌که در شریعت اسلامی، وجوب رعایت حجاب از مسلمات و ضروریات دین است و نمی‌توان وجوب آن را به شرایط خاص محدود کرد. بنابراین، توهم اخلال‌انگیز نبودن بی‌حجابی در قومیتی خاص را نمی‌توان دلیلی صالح برای عدم اختلال‌آفرینی بی‌حجابی دانست.

افزون بر این، وجود رفتارهای عرفی، مجوزی برای صحیح دانستن آن‌ها نخواهد بود؛ چراکه این رفتارها خود به دو گونه صحیح و فاسد قابل‌افراز هستند. ریشه پدیده‌های عرفی را در عوامل ذیل می‌توان جست: فطرت عمومی، عواطف و احساسات، تقلید از تعالیم گذشتگان، قدرت و غلبه پیشوایان سیاسی، اجتماعی و دینی و یا حکم عقل. عرف صحیح برآمده از حکم عقلی بوده و با قانون شرعی مخالفتی نداشته و سبب تقویت مصلحت یا القاء در مفسده نمی‌شود. این‌گونه از عرف با سیره عقلا هم‌تراز خواهد بود. اعمالی چون قمار که میان عده‌ای از مردم رایج است و شرع با آن مخالف نموده، عرف فاسد خوانده می‌شود. براساس همین‌افراز، شریعت اسلامی با برخی رویه‌های عرفی مانند بیع ربوی و غرری از اساس مخالفت کرده است.

در این‌باره دو نکته ذیل قابل‌توجه است: الف) بهره از مؤلفه اختلال در نظام، زمانی روا خواهد بود که اطمینان حاصل شود عملی مانند بی‌حجابی، سبب اختلال در نظام خواهد شد؛ ب) در بسیاری موارد، اثبات وابستگی تام حفظ نظام اسلامی به انجام عملی، بسیار مشکل می‌نماید.

۳-۴. عمومات رهنمون بر حفظ احکام دینی

در مجموعه گران‌سنگ روایی مجموعه‌ای از احادیث را می‌توان یافت که یکی از وظایف حاکم اسلامی را، برپا داشتن احکام الهی، برقرار کردن شرایط پاسداری از آن‌ها و مقابله با مخالفت نمودن با آن‌ها می‌داند. بنگرید:

- شیخ صدوق به اسناد خویش در حدیث موثقی از امام رضا (علیه‌السلام) چنین نقل می‌کند: «الْإِمَامُ يُحِلُّ حَلَالَ اللَّهِ وَيُحَرِّمُ حَرَامَ اللَّهِ وَيُقِيمُ حُدُودَ اللَّهِ وَيُدْبُّ عَنْ دِينِ اللَّهِ»^{۱۸} (ابن بابویه، ۱۳۷۸: ۱/۲۱۵).

- ثقه‌الاسلام کلینی به اسناد خویش در حدیث موثقی از امام صادق (علیه‌السلام) چنین گزارش می‌کند: «مَا جَعَلَ اللَّهُ - عَزَّ وَجَلَّ - بَسْطَ اللِّسَانِ وَ كَفَّ اليَدِ، وَ لَكِنْ جَعَلَهُمَا يُبْسَطَانِ مَعًا، وَ يُكْفَانِ مَعًا»^{۱۹} (کلینی، ۱۴۲۹: ۹/۴۸۸). از این روایت چنین برمی‌آید که تبلیغ و ترویج احکام الهی، با قدرتمندی بر اجرای آن‌ها ملازمه دارد.

- همو به اسناد خویش از امام صادق (علیه‌السلام) چنین نقل می‌کند: «لَإِنَّ الْحَقَّ إِذَا كَانَ لِلَّهِ، فَالْوَاجِبُ عَلَى الْإِمَامِ إِقَامَتُهُ»^{۲۰} (کلینی، ۱۴۲۹: ۱۴/۲۵۱).

- در فرازی از دستور نامه رسول خدا (ص) به یکی از فرمانداران خویش چنین آمده است: «وَأَنْفِذْ فِيهِمْ أَمْرَ اللَّهِ وَلَا تُحَاشِ فِي أَمْرِهِ وَلَا مَالَهُ أَحَدًا»^{۲۱} (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۲۷/۷۴). از این عبارت‌ها می‌توان دریافت یکی از اهداف معصومان (ع)، به دست گرفتن قدرت اجرایی و برپا داشتن دستورات الهی در جوامع است.

- امام سجاد (علیه السلام) در فرازی از دعای خویش در روز عرفه چنین می‌فرماید: «اللَّهُمَّ إِنَّكَ أَيَّدْتَ دِينَكَ فِي كُلِّ أَوَانٍ بِإِمَامٍ أَقَمْتَهُ عَلِمًا لِعِبَادِكَ، ... وَ أَقَمَّ بِهٖ كِتَابَكَ وَ حُدُودَكَ وَ شَرَائِعَكَ وَ سُنَنَ نَبِيِّكَ وَ رَسُولِكَ [أَوْ رَسُولِهِ] عَلَيْهِ وَ آلِهِ السَّلَامُ [صَلَوَاتُكَ اللَّهُمَّ عَلَيْهِ] وَ أَحْيِي بِهٖ مَا أَمَاتَهُ الظَّالِمُونَ مِنْ مَعَالِمِ دِينِكَ»^{۲۲} (ابن طاووس، ۱۴۰۱: ۱/۳۵۳). در این فراز یکی از وظایف حاکم اسلامی، پاسداری از آموزه‌های اسلامی و تلاش برای تحقق آن‌ها از طریق مقابله با انواع کژروی‌ها دانسته شده است. روایت‌های مشابه دیگری نیز در این باره می‌توان یافت (برای نمونه ر.ک: ابن بابویه، ۱۳۷۸: ۲/۱۰۰-۱۰۱؛ شریف‌رضی، ۱۴۱۴: ۱۵۲؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ۴۱/۹۰).

آیت الله خامنه‌ای وظایف حاکم اسلامی به چهار دسته ذیل تقسیم می‌کند: خودسازی و سلوک شخصی، وظایف مربوط به توسعه معنویات در جامعه، وظایف مربوط به اداره امور جامعه و تنظیم روابط اسلام با جامعه جهانی. ایشان، گونه دوم را چنین تعریف کرده‌اند: «یک نوع از وظایف حاکم اسلامی، مربوط به معنویات مردم است، مانند رشد دادن اخلاق مردم، شکوفا کردن استعدادها، رسیدگی به تعلیم و تربیت مردم و از این قبیل» (خامنه‌ای، ۱۳۹۱: ۲۱۳). پس حاکمیت ولی فقیه هم شامل امور فردی و امور اجتماعی و امور سیاسی و امور اقتصادی و امور نظامی و امور بین‌المللی و همه چیزهایی است که در قلمرو حکم اسلامی و شرعی خواهد بود (خامنه‌ای، ۱۳۹۱: ۲۷۱).

بر این اساس، عموماً پاسداری از دین توسط حاکم مسلمان اقتضا می‌کند که پس از تعلیم حجاب و ترغیب به آن، افراد منحرف را عقوبت و تعزیر کند (مقدم، ۲۰۰۷: ۳/۱۷۷-۱۷۸). همچنین، حکمت تشریح اقتضاء دارد که از هر گناهی جلوگیری شود (طائی، ۱۳۸۱: ۴۸). پس حکومت اسلامی نسبت به گناهان علنی در سطح جامعه وظیفه مقابله دارد (حسینی طهرانی، ۱۴۲۱: ۱/۲۲۳؛ مکارم‌شیرازی، ۱۴۲۷: ۳/۷۰) به نحوی که هرکس درصدد هتک حرمت دین باشد، باید تعزیر شود (زکروط، ۲۰۱۱: ۱۷۹).

در سوی مقابل برخی بر این باورند که مشیت الهی بر این نیست که همه اهدافش با اجبار و الزام به انجام برسد. در این رویکرد به آیاتی چون «وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ

تبیین وظیفه حقوقی حکومت اسلامی در مواجهه با کُش‌های ناسازگار با حفظ حجاب و پاسخ به شبهات آن... (محقق گرمفی) ۱۰۷

فَلْيَكْفُرُوا^{۲۳} (کهف: ۲۹) استناد شده است (ایازی، ۱۳۸۷: ۱/۳۳۶). این استدلال، استوار نمی‌نماید؛ چراکه میان دو مفهوم گزینش عقیده و پایبندی به لازمه‌های این گزینش، خلط شده است. به این بیان که انتخاب عقیده، هرگز با اجبار میسر نخواهد شد، اما پس از انتخاب عقیده اسلامی، برگزیدن برخی احکام در مقام عمل و رها ساختن برخی دیگر، روا نخواهد بود. گزینش عقیده غیراسلامی در قامت جهان‌بینی نیز پذیرش قوانینی خاص را در پی دارد. برای نمونه اگر مسلمانی با ضروریات اسلامی به‌نحو عامدانه مخالفت کند، از جرگه دین‌داران خارج بوده و در اصطلاح فقهی، مرتد خواهد بود و اگر غیرمسلمانی که در جامعه اسلامی زندگی می‌کند، به احکام اسلامی در حوزه عمومی پایبند نباشد، برخورد حکومتی و قانونی با او مجاز خواهد بود. گرچه وی در ادای مناسک و پایبندی به باورهای خویش در حوزه فردی و خصوصی، از آزادی برخوردار است.

۳-۵. حفظ نظام اخلاقی

اخلاق، مجموعه از قواعد است که پیروی از آن‌ها برای رسیدن به کمال لازم است. این قواعد که از ندای فطرت سرچشمه می‌گیرند، سنجه‌ای برای تشخیص روا از ناروا خواهند بود. آیاتی از قرآن نیز، ریشه فهم کلیت نیکی‌ها و پلشتی‌ها را فطرت آدمی می‌داند (شمس: ۸؛ بلد: ۱۰). هدف از دانش اخلاق، پسندیده کردن افعال ارادی انسان و سعادت و کمال جاودانه اوست (نراقی، ۱۴۰۸: ۱/۲۵، ۵۸ و ۷۴). در این دانش، به چگونگی رفتار آدمی و ترسیم سیمای انسان مورد پسند شارع پرداخته می‌شود. وجود ملاک‌های اخلاقی در پاره‌ای روایات مورد استفاده در نظام فقهی، نمایانگر نقش اخلاق در قامت سنجه‌ای برای صدور حکم فقهی است (ن.ک: کلینی، ۱۴۲۹: ۳/۶۸).

اهمیت اخلاق در منظومه آموزه‌های اسلامی تا بدان جاست که این مؤلفه به‌عنوان زیربنا و پیش‌شرایح آموزه‌های فقهی، حقوقی و سیاسی نقش‌آفرین است. از همین رو، در نظام سیاسی اسلام، برپا داشتن ارزش‌های اخلاقی، ترغیب به‌سوی آن‌ها و بازداشتن از ضدا ارزش‌ها مورد توجه شارع بوده است. این معنا را می‌توان از روایت‌های ذیل دریافت:

- رسول خدا (ص) در دستور به معاذ بن جبل هنگام فرستادن او برای فرمانداری یمن چنین فرمودند: «يَا مُعَاذُ عَلَّمَهُم كِتَابَ اللَّهِ وَأَحْسِنُ أَدَبَهُمْ عَلَى الْأَخْلَاقِ الصَّالِحَةِ»^{۲۴} (مجلسی، ۱۴۰۳: ۴۷/۱۲۷). بر این اساس، یکی از وظایف حکومت اسلامی، ترویج اخلاق صالحه است.

- در منابع روایی اهل سنت از طریق زید بن اسلم از رسول خدا (ص) چنین گزارش شده است: «أَيُّهَا النَّاسُ، قَدْ آنَ لَكُمْ أَنْ تَنْتَهُوا عَنْ حُدُودِ اللَّهِ، فَمَنْ أَصَابَهُ مِنْ هَذِهِ

الْقَادُورَاتِ شَيْءٌ فَلَيْسَتْ بِسِتْرِ اللَّهِ، فَإِنَّهُ مَنْ يُبْدِ لَنَا صَفْحَتَهُ نُقِمَ عَلَيْهِ كِتَابَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ»^{۲۵} (مالک، ۱۴۱۴: ۲۲۲).

- در روایت‌های دیگر نیز بی‌حجابی یکی از زمینه‌های بروز آسیب‌های اجتماعی و اخلاقی دانسته شده است. امام علی (علیه‌السلام) در دو هشدار به مردم اهل عراق درباره بی‌پروایی زنان‌شان چنین زنهار می‌دهد: «يَا أَهْلَ الْعِرَاقِ بُبْتُ أَنْ نِسَاءَكُمْ يُدَافِعَنَّ الرَّجَالَ فِي الطَّرِيقِ أَمَا تَسْتَحْيُونَ» (کلینی، ۱۴۲۹: ۱۱/۲۳۹) و «أَمَا تَسْتَحْيُونَ وَ لَا تَعَارُونَ نِسَاءَكُمْ يَخْرُجْنَ إِلَى الْأَسْوَاقِ وَيُرَاجِمَنَّ الْمُلُوجَ» (کلینی، ۱۴۲۹: ۱۱/۲۳۹). از این روایت‌ها برمی‌آید حضور اجتماعی زنان به شکل بی‌پروا از منظر شریعت، امری ناپسند محسوب می‌شود.

براساس اطلاق این روایت‌ها می‌توان دریافت که حکومت اسلامی موظف است به هر روش مشروعی که امکان تحقق آن وجود دارد، در حفظ نظام اخلاقی جامعه اسلامی بکوشد. نیک هویداست در مواردی تبلیغ صحیح آموزه‌های دینی برای حفظ نظام اخلاقی کافی خواهد بود. اما در مواردی که عملیات فرهنگی و روش وعظ و نصیحت کفایت نکند، بهره از روش‌های مبتنی بر اعمال قدرت، مجاز خواهد بود. شایسته یادکرد است که در تمامی این موارد رعایت اصل بنیادین «الأسهل فالأسهل» که بیانگر به‌کار بردن ترجیح راه‌های آسان‌تر در مراحل ابتدایی می‌باشد، لازم خواهد بود.

امام رضا (علیه‌السلام) نیز در مورد علت حرمت نگاه به موی زنان بیگانه چنین می‌فرماید: «لِمَا فِيهِ مِنْ تَهْيِيجِ الرَّجَالِ وَ مَا يَدْعُو التَّهْيِيجُ إِلَيْهِ مِنَ الْفَسَادِ وَ الدُّخُولِ فِيَمَا لَا يَحِلُّ وَ لَا يَجْمَلُ»^{۲۶} (ابن‌بابویه، ۱۳۷۸: ۲/۹۷). در این روایت به آشکاری، بی‌حجابی، زمینه‌ساز تهییج غریزه مردانه در جهت ناسالم دانسته شده است. از آنجاکه آشکار شدن موی زنان، گونه‌ای از بی‌حجابی محسوب می‌شود، از باب «مقدمه حرام» عملی حرام بوده و جلوگیری از آن واجب خواهد بود. رعایت پوشش در آموزه‌های الهی ادیان پیش از اسلام نیز چنان مهم بوده که پیامبرانی چون حضرت موسی (علیه‌السلام) بر رعایت آن توسط مردان نیز تأکیدی ویژه داشته‌اند (ن.ک: بخاری، ۱۴۱۰: ۵/۳۷۴). براساس این روایت‌ها، رعایت پوشش و حفظ حریم میان زن و مرد، یکی از مهم‌ترین عوامل تزکیه و تربیت اخلاقی مردم است. از آیه «وَ لَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِمُعُولَتِهِنَّ» (نور: ۳۱) نیز چنین برمی‌آید که فلسفه حجاب، آشکار نشدن زیبایی‌های زن برای غیر محارم است. این زیبایی‌ها معمولاً تحریک‌آمیز هستند. برخی آسیب‌های اخلاقی بی‌حجابی عبارتند از: چشم‌چرانی، خیانت به همسر، گسستگی روابط عاطفی همسران، کاهش امنیت و عدالت، جایگزین شدن

تبیین وظیفه حقوقی حکومت اسلامی در مواجهه با کنش‌های ناسازگار با حفظ حجاب و پاسخ به شبهات آن... (محقق گرفمی) ۱۰۹

روابط نامشروع به جای ازدواج شرعی، شهوت‌انگیزی، ایجاد اختلاف میان همسران، ایجاد بلوغ زودرس، اختلالات عصبی در مردان، اضطراب درونی در زنان، مزاحمت‌های خیابانی، کاسته شدن از حیا، خیانت، مقدمه‌سازی برای فواحش، افزایش آمار طلاق و در مواردی جنایت و قتل (برای مطالعه بیشتر ر.ک: رمضون، ۱۹۷۴: ۸۰-۹۶؛ حاذق، ۱۳۹۱: ۹۵ و ۱۰۹؛ زاهدی، ۱۳۹۳: ۱۲۲-۱۲۰ و ۴۰۸-۴۱۱). عشوه‌گری و طنازی زنان علاوه بر فاسد شدن آن‌ها، سبب فاسد شدن دیگران نیز می‌شود (منتسکیو، ۱۳۹۱: ۱/۳۲۵).

آیت‌الله خامنه‌ای در بیاناتی با توجه دادن به مسأله حفظ عفت عمومی، به آثار ناگوار عدم رعایت عفت و تأثیر آن بر چهره جامعه اسلامی، چنین فرموده‌اند: «خواهرانی که حجاب درستی ندارند، مسلمانند، این فسق را می‌کنند، برای خاطر خدا، برای خاطر انقلاب، برای خاطر این ملت، سعی نمایند در این شرایط حساس وضعی نکنند که چهره جامعه ما یک چهره خلاف عفت عمومی و ضداسلامی باشد» (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۵۹/۲/۱۲).

نگارنده کتاب روح‌القوانین درباره اثرگذاری بی‌عفتی زنان بر جامعه چنین می‌نگارد: «از دست رفتن عفت زنان، به قدری اثرات بد دارد و به اندازه‌ای نواقص و معایب تولید می‌کند و طوری روح مردم را فاسد می‌نماید که اگر کشوری دچار آن شود و این اصل مهم از بین برود، بدبختی‌های زیادی از آن ناشی می‌گردد» (منتسکیو، ۱۳۹۱: ۱/۳۲۵). عقل نیز حکم می‌کند که برای جلوگیری از ایجاد انحرافات اخلاقی، باید بازدارنده‌هایی تعیین کرد. پس برای مقابله با ضعیف شدن آموزه‌های اخلاقی، می‌توان تعزیری برای فرد برهم‌زننده در نظر گرفت (زکروط، ۲۰۱۱: ۱۸۱).

سزای یادکرد است تا زمانی که آدمی به باور قلبی و اطمینان درونی نسبت به پدیده‌ای معرفتی یا رفتاری نرسیده باشد، الزام قانونی و اجبار بیرونی برای او ثمره‌ای راهگشا نخواهد داشت؛ چراکه بسنده کردن به اعمال قدرت در سپهر باور آدمیان، زمینه آسیب‌هایی چون مقاومت منفی، جبهه‌گیری، قانون‌گریزی و ظاهرسازی را فراهم می‌سازد. بر این اساس، اقناع افکار عمومی در پایبندی به ارزش‌ها و نیز سوق دادن افراد به انتخاب این ارزش‌ها، وظیفه‌ای کتمان‌ناپذیر است که برعهده مسئولان نهاد دین و هر فرد آگاه به معارف اسلامی خواهد بود. از دیگر سو، نمی‌توان از تأثیرگذاری قانون‌مداری و اجرای قدرتمند قوانین بر پیشگیری از کژرفتاری‌های فردی و اجتماعی چشم پوشید. از همین رو بایسته است که رویکردهای قانون‌مدارانه در کنار راهبردهای معرفت‌افزایانه، به‌شکلی پیوسته در نظر گرفته شوند. این ملازمه، سبب اقناع معرفتی افراد حق‌جو و نیز خاموشاندن زبان‌های آتش برآمده از طغیان‌های رفتاری خواهد بود.

ناگفته پیداست که اگر بهره از شیوه‌های حقوقی و اهرم‌های بازدارنده سبب ایجاد مفسدای سترگ‌تر از مصلحت حفظ حجاب و عفت در جامعه شود، بنا بر دو قاعده «اهمیت» و «درء المفسد اولی من جلب المصلحه»، حکم برخورد الزامی حکومت با پدیده بی‌حجابی اجرایی نخواهد بود. نیک هویداست که یافتن میزان مصلحت عفت‌مداری و میزان مفسده بی‌حجابی به عوامل گوناگون سیاسی، اجتماعی، مذهبی و حتی برون‌مرزی وابسته است. همچنین، حکومت اسلامی موظف است با هر پدیده اجتماعی متناسب با وزن آن در آموزه‌های اسلامی برخورد کند. به‌دیگر سخن، پرداختن افراطی به اقامه یک واجب یا پیشگیری از یک کج‌رفتاری نباید سبب بی‌توجهی به برپایی سایر واجبات یا مقابله با سایر کاستی‌ها شود. زمانی می‌توان حکومت اسلامی را در برپایی احکام شریعت موفق دانست که با دید مجموعی به آموزه‌های دینی، هم زمینه‌ساز رشد و بالندگی اخلاقی، فرهنگی و دینی جامعه شود و هم موانع فرهنگی و مادی دست‌یافتن به رشد را به کم‌ترین مقدار خود برساند. آشکار است که تحقق این دو مؤلفه در گرو توجه داشتن حکومت اسلامی به تمامی آموزه‌های الزامی و غیرالزامی شریعت خواهد بود، نه برجسته‌سازی انحصاری چند مورد از دستورات دینی.

نتیجه‌گیری

براساس آنچه گفته شد، موارد ذیل را می‌توان دستاوردهای این نوشتار دانست:

۱. منکر هر عملی است که به حکم شرع یا عقل، ناپسند باشد. بی‌حجابی نیز به‌واسطه وجود نهی شرعی و نیز آسیب‌های فراوان فردی، اخلاقی و اجتماعی در شمار منکرات، قابل‌ارزیابی است. از این‌رو با بهره از ادله و جوب نهی از منکر حکومتی، می‌توان الزام برخورد حکومتی با آن را به اثبات رساند.
۲. اشکال انحصار نهی از منکر حکومتی به اقدامات فرهنگی به دو طریق قابل‌پاسخ است: الف) لزوم عقلی و شرعی بهره از قدرت در مقابله با گردن‌کشان و ب) جوب نهی از منکر با وجود اطمینان به عدم تأثیر در مواردی مانند ظهور بدعت‌ها، تأثیرگذاری در آینده، اثرگذاری بر اشخاص دیگر و احتمال اثرگذاری از راه تکرار در درازمدت و توسط ناهیان متعدد.
۳. به‌دلایل ذیل، تعزیر برای بی‌حجابی جانش خواهد بود: عمومات بیانگر جوب تعزیر بر هر عمل حرام، وجود روایات دالّ بر تعزیر صغائر، تعلیل مندرج در روایات با محتوای تأدیب شخص آزاررسان و سیره معصومان (ع) در مقابله با بی‌حجابی و عقوبت مرتکبان آن.

تبیین وظیفه حقوقی حکومت اسلامی در مواجهه با کنش‌های ناسازگار با حفظ حجاب و پاسخ به شبهات آن... (محقق گرمفی) ۱۱۱

۴. از آنجاکه بی‌حجابی سبب اختلال در نظام دینی و زیستی شده و در مواردی، دست‌مایه دهن‌کنجی به نظام اسلامی قرار می‌گیرد، مقابله با آن به حکم شرع و خرد با بهره از ادله و جوب پاسداری از نظام معیشت و دین مردم، جواز خواهد بود.

۵. دیدگاه عدم اختلال‌انگیزی بی‌حجابی در زندگی کنونی و سامانه‌های زیستی عشایری، به سبب آنکه چنین رفتارهایی در شمار رویه‌های عرفی نادرست قرار دارند، استوار نخواهد بود. فرامین شریعت در سهل‌گیری با افراد بی‌پروا در سپهری قابل‌ارزیابی است که قدرت حکومتی برای مقابله با ایشان وجود نداشته باشد.

۶. عمومات رهنمون بر حفظ احکام دینی و اخلاقی جامعه اسلامی توسط حاکم مسلمان بر وجوب حفظ ارزش‌ها و تأیید افراد متخلف از آن‌ها رهنمون است.

با این همه این موارد تنها توانایی اثبات مجاز بودن حکومت اسلامی در برخورد با پدیده بی‌حجابی را دارند، اما راهکار ایجابی مقابله با این مسأله را در رویکردهای مبتنی بر استوارسازی عقیده و نظام ارزش‌های مردمان باید جست.

پی‌نوشت

۱. «ای فرزندان آدم! لباسی برای شما فرستادیم که اندام شما را می‌پوشاند و مایه زینت شماست؛ اما لباس پرهیزگاری بهتر است! این‌ها (همه) از آیات خداست، تا متذکر (نعمت‌های او) شوند».

۲. «و هنگامی که از آن درخت چشیدند، اندام‌شان [عورت‌شان] بر آن‌ها آشکار شد؛ و شروع کردند به فرار دادن برگ‌های (درختان) بهشتی بر خود، تا آن را بپوشانند».

۳. برای مطالعه بیشتر تر.ک: دورانت، ۱۳۹۱/۱: ۱۲۳، ۱۴۵، ۵۶۷، ۸۳۷، ۹۱۷، ۹۷۹.

۴. برای مطالعه بیشتر تر.ک: منتظری، ۱۳۸۴، ج ۲، ص ۳۵۲؛ مفتاح، ۱۳۸۷/۱: ص ۲۹۵-۲۹۶؛ مشکات، ۱۳۸۷/۱: ۳۷۵.

۵. برای نمونه به موارد ذیل رجوع شود:

بیانات در دیدار اقشار مختلف بانوان در تاریخ ۱۴۰۱/۱۰/۱۴

سخنرانی تلویزیونی به مناسبت سی‌ودومین سالگرد رحلت امام خمینی (ره) به تاریخ ۱۴۰۰/۳/۱۴

دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیأت دولت با رهبر انقلاب ۱۳۹۸/۵/۳۰

دیدار با مداحان اهل بیت (ع) به تاریخ ۱۳۶۳/۳/۱۰

۶. درباره امر به معروف و نهی از منکر، پرسش شد که آیا بر تمامی امت واجب است؟ امام فرمود: خیر. پرسیده شد، پس چگونه است؟ امام فرمودند: تنها بر شخص قوی مورد اطاعت که عالم به معروف باشد (واجب است)، نه بر شخص ضعیفی که آگاهی کافی ندارد.

۷. برای نمونه بنگرید: «لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) ثَلَاثَةَ الْأَجَلِ زَادَهُ وَحَدَهُ وَ الرَّأِيبِ فِي الْفَلَاةِ وَحَدَهُ وَ النَّائِمِ فِي بَيْتٍ وَحَدَهُ» (ابن‌بابویه، ۱۳۶۲/۱: ۹۳). و «لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ مَنْ أَحْدَثَ بِالْمَدِينَةِ حَدَثًا، أَوْ أَوَى مُخْدِتًا» (کلینی، ۱۴۲۹: ۲۸۸/۱۴).

۸. شما را چه می‌شود زمانی که زنان تان فاسد و جوانان تان تهکار شده‌اند؛ چراکه آن‌ها را به معروف امر نمی‌کنید و از منکر باز نمی‌دارید؟ گفتند: واقعاً چنین است ای رسول خدا (ص)؟ حضرت فرمود: بله و بدتر از آن. شمار را چه می‌شود زمانی که به منکر

- امر می‌کنید و از معروف باز می‌دارید؟ گفتند: واقعاً چنین می‌شود ای رسول خدا (ص)؟ حضرت فرمودند: بله و بدتر از آن. شما را چه می‌شود، وقتی معروف را منکر می‌انگارید و منکر را معروف؟
۹. برای نمونه ر.ک: کلینی، ۱۴۲۹: ۴۹۵/۹، ۴۹۷ و ۵۰۴؛ ۷۶۴/۱۵؛ ابن بابویه، ۱۳۷۸: ۱۲۵/۲.
۱۰. امر به معروف، مصلحتی برای توده مردم است و نهی از منکر نیز برای نادانان بازدارنده می‌باشد.
۱۱. مردی در زمان امیرالمومنین (علیه‌السلام) با مرد دیگری برخورد کرد و گفت: این مرد در مورد من دروغ گفته است. حضرت فرمود: به تو چه گفته است؟ گفت: او با دیدن مادرم محتمل شده است. حضرت فرمود: اگر بخواهی، سایه او را تازیانه بزنی؛ چراکه خواب مانند سایه است. اما او را سخت می‌زنیم تا به مسلمانان آسیب نرساند، او را کتک زد.
۱۲. خدای متعال برای هر چیزی حدی قرار داده است و کسی که از آن حدود تعدی کند، عقوبتی خواهد داشت.
۱۳. از او در مورد شراب‌خوار پرسیدم، فرمود: مردی که مرتکب خطا شده، او را تعزیر می‌کنم و دیگری را که معتاد به شراب است، سخت مجازات می‌نمایم، زیرا همه حرام‌ها را حلال می‌کند. اگر مردم به این کارها می‌شدند، فاسد می‌گردیدند.
۱۴. «و زینت خود را - جز آن مقدار که نمایان است - آشکار نکنند و (اطراف) روسری‌های خود را بر سینه خود افکنند (تا گردن و سینه با آن پوشانده شود)».
۱۵. با تو بیعت می‌کنم که به پروردگار شرک نورزم و سرقت و زنان نکنم و فرزندم را نکشم و پیش‌رو و پشت سرت بهتانی وارد نسازم و مانند جاهلان تبرج و خود آرایی ننمایم.
۱۶. گناه اگر به شکل پنهانی انجام شود، جز به عاملش آسیب وارد نمی‌سازد، اما اگر به شکل علنی انجام گردد و نسبت به آن واکنشی رخ ندهد، به عموم مردم صدمه وارد می‌سازد.
۱۷. به این دلیل که او با عملش، دین را حوار می‌کند و افراد مخالف با پروردگار از او پیروی می‌نمایند.
۱۸. امام، حلال الهی را حلال می‌کند و حرام را حرام و از دین پروردگار دفاع می‌نماید.
۱۹. خداوند، زبان را آزاد و دست را بسته قرار نداده، یا هر دو را با هم بسته و یا هر دو را با هم آزاد قرار داده است.
۲۰. بر امام واجب است که حقوق الهی را اقامه کند.
۲۱. دستور پروردگار را در مورد آنان اجرا نما و در امر پروردگار از چیزی ترس و به سمت کسی تمایل پیدا نکن.
۲۲. خداوند تو در هر زمان دینت را به سبب رهبری بر حق تأیید کردی و او را نشانه‌ای برای بندگانت قرار دادی و کتاب و حدود و شریعت و سنت‌های رسولت را - که صلوات بر او و آتش باد - به وسیله او برپا دار و آنچه از علانم آئینت را که اهل تجاوز می‌رانده‌اند، به وسیله او زنده کن.
۲۳. بگو: «این حق است از سوی پروردگارتان! هرکس می‌خواهد ایمان بیاورد (و این حقیقت را پذیرا شود)، و هرکس می‌خواهد کافر شود».
۲۴. ای معاذ، کتاب خدا را به آنان بیاموز و آن‌ها را با اخلاق نیک به بهترین شکل ادب کن.
۲۵. ای مردم وقت آن است که از محرمات الهی دست بردارید، هر که ایه این پلیدی‌ها گرفتار شد، خود را با پوششی الهی بپوشاند، زیرا هرکس مکنونات خود را به ما نشان دهد، احکام کتاب خدا را بر او اقامه می‌کنیم.
۲۶. زیرا انسان را تحریک می‌کند و موجب فساد و ورود به آنچه نه جایز و نه مناسب است، می‌گردد.

منابع

۱. قرآن حکیم. ترجمه ناصر مکارم شیرازی.
۲. ابن ادریس حلی، محمد بن احمد (۱۳۸۷). موسوعه ابن ادریس الحلی. قم: دلیل ما.
۳. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۰۶ق). ثواب الاعمال و عقاب الاعمال. قم: دار الشریف الرضی.
۴. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۷۸ق). عیون اخبار الرضا علیه السلام. تهران: نشر جهان.
۵. ابن حنبل، احمد بن محمد (۱۴۱۶ق). مسند احمد بن حنبل. تحقیق شعیب ارنؤوط. بیروت: مؤسسه الرساله.
۶. ابن درید، محمد بن حسن (۱۹۸۸م). جمهره اللغه. بیروت: دار العلم للملایین.
۷. ابن طاووس، علی بن موسی (۱۴۰۱ق). اقبال الاعمال. تهران: اسلامیه.
۸. ابن فارس، احمد بن فارس (۱۴۰۴ق). معجم مقاییس اللغه. قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
۹. اشعری قمی، احمد بن محمد (۱۴۰۸ق). النوادر. قم: مدرسه امام مهدی (عج).
۱۰. انصاری، محمد علی (۱۴۳۶ق). الموسوعه الفقهیه المیسره. چاپ دوم، قم: مجمع الفکر الاسلامی.
۱۱. ایروانی، علی بن عبدالحسین (بی تا). حاشیه مکاسب، بی جا، بی نا.
۱۲. آبی، حسن بن ابی طالب (۱۴۰۸ق). کشف الرموز فی شرح مختصر النافع. قم: اسلامی.
۱۳. بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۴۱۰ق). صحیح البخاری. چاپ دوم. قاهره: المجلس الاعلی للشتون الاسلامیه.
۱۴. بدری، تحسین (۱۴۲۸ق). معجم مفردات أصول الفقه المقارن. تهران: بی نا.
۱۵. بهجت، محمد تقی (۱۳۸۶). استفتانات. قم: دفتر آیت الله بهجت.
۱۶. بیهقی، احمد بن حسین (۱۴۲۱ق). شعب الایمان. بیروت: دار الکتب العلمیه.
۱۷. تبریزی، جواد (۱۳۸۵). استفتانات. قم: سرور.
۱۸. تسخیری، محمد علی (۱۴۳۱ق). القواعد الفقهیه و الاصولیه. تهران: مجمع جهانی اهل بیت (ع).
۱۹. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۰). تفسیر تسنیم. قم: اسراء.
۲۰. حاذق، مجید (۱۳۹۱). بررسی و تحقیق پیرامون حجاب و اشکالات مطرح شده در خصوص آن. چاپ چهارم. تهران: خرسندی.
۲۱. حب الله، حیدر (۱۳۹۵). فقه امر به معروف و نهی از منکر. مترجم: علی الهی خراسانی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
۲۲. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعه. قم: مؤسسه آل‌البیت (ع).
۲۳. حرّانی، حسن بن علی (۱۴۰۴ق). تحف العقول. قم: جامعه مدرسین.
۲۴. حسینی طهرانی، محمدحسین (۱۴۲۱ق). ولایت فقیه. مشهد: علامه طباطبایی.
۲۵. حکیم، محمد تقی (۱۹۷۹م). الاصول العامه للفقّه المقارن. چاپ دوم، بیروت: آل‌البیت (ع).
۲۶. حمیری، عبدالله بن جعفر (۱۴۱۳ق). قرب الإسناد. قم: مؤسسه آل‌البیت (ع).
۲۷. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۷). اجوبه الاستفتانات. چاپ هفتم. تهران: فقه روز.

۲۸. خامنه ای، سیدعلی (۱۳۹۴). رسال آموزشی. چاپ نهم. تهران: فقه روز.
۲۹. خامنه ای، سیدعلی (۱۳۹۱). ولایت و حکومت (برگرفته از بیانات آیت‌الله خامنه‌ای درباره ولایت و حکومت). تهران: مؤسسه ایمان جهادی. چاپ دوم.
۳۰. خوانساری، سید احمد (۱۳۵۵). جامع المدارک فی شرح مختصر النافع. تهران: مکتبه الصدوق.
۳۱. خوانساری، محمدهاشم بن زین العابدین (۱۳۱۷ق). معدن الفوائد و مخزن الفرائد. قم: مؤلف.
۳۲. خویی، سید ابوالقاسم (۱۴۱۸ق). موسوعه الامام الخویی. قم: مؤسسه احیاء آثار الامام الخویی.
۳۳. دوران، ویل (۱۳۹۱). تاریخ تمدن. ترجمه امیر حسین آریان‌پور. چاپ پانزدهم. تهران: علمی و فرهنگی.
۳۴. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق). مفردات الفاظ القرآن. بیروت: دارالقلم.
۳۵. رفیعی، رمضان‌علی (۱۳۸۷). «مبانی اختیارات نظام اسلامی برای جلوگیری از بی‌حجابی». منتشرشده در کتاب حجاب؛ مسئولیت‌ها و اختیارات دولت اسلامی. به کوشش علی شفیعی سروستانی. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی. صفحات ۲۶۹-۲۹۳.
۳۶. رمضون، عبدالباقی (۱۹۷۴م). خطر التبرج و الاختلاط. بیروت: مؤسسه الرساله.
۳۷. روحانی، سید محمد صادق (۱۴۲۹ق). منهاج الفقاهه. قم: انوار الهدی.
۳۸. روحانی، سید محمد صادق (۱۴۳۵ق). فقه الصادق. قم: آئین دانش.
۳۹. زارعی سبزواری، عباس‌علی (۱۴۳۰ق). القواعد الفقهیه فی فقه الامامیه. قم: اسلامی.
۴۰. زاهدی، نصرت (۱۳۹۳). سلسله مقالات مدارس علمیه خاوران استان‌های خراسان با موضوع حجاب. مشهد: حوزه علمیه خراسان.
۴۱. زحیلی، وهبه (بی‌تا). الفقه الاسلامی و ادلتها. بیروت: دارالفکر.
۴۲. زرقاء، احمد بن الشیخ محمد (۱۴۰۹). شرح القواعد الفقهیه. چاپ دوم. دمشق: دارالقلم.
۴۳. الزکروط، خلیل ابراهیم علی (۲۰۱۱م). عقوبه التعزیر و طرق استیفائه فی الشریعه الاسلامیه (دراسه تاریخیه مقارنه مع القانون الوضعی). بیروت: منشورات الحلبي الحقوقیه.
۴۴. سبحانی، جعفر (۱۴۲۵ق). اصول الفقه المقارن فیما لا نص فیہ قم: مؤسسه امام صادق (علیه السلام).
۴۵. سبحانی، جعفر (۱۴۱۸ق). نظام القضاء و الشهاده فی الشریعه الاسلامیه الغراء. قم: مؤسسه امام صادق (علیه السلام).
۴۶. سبحانی، جعفر (۱۴۳۶ق). الايضاحات السنیه للقواعد الفقهیه. قم: مؤسسه امام صادق (علیه السلام).
۴۷. سیفی مازندرانی، علی اکبر (۱۴۱۵ق). دلیل تحریر الوسیله (الامر بالمعروف و النهی عن المنکر). قم: مؤسسه نشر اسلامی.
۴۸. شریف رضی، سید محمد بن حسین (۱۴۱۴ق). نهج البلاغه. قم: هجرت.
۴۹. شهید ثانی، زین الدین بن علی (۱۴۱۴ق). مسالک الافهام الی تنقیح شرائع الاسلام. قم: مؤسسه المعارف الاسلامیه.

تبیین وظیفه حقوقی حکومت اسلامی در مواجهه با کُنش‌های ناسازگار با حفظ حجاب و پاسخ به شبهات آن... (محقق گرامی) ۱۱۵

۵۰. شیرازی، سید محمد (۱۴۰۹ق). الفقه. چاپ دوم. بیروت: دارالعلوم.
۵۱. طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۹۰ق). المیزان فی تفسیر القرآن. بیروت: مؤسسه الاعلمی.
۵۲. طبرسی، حسن بن فضل (۱۴۱۲ق). مکارم الاخلاق. چاپ چهارم. قم: شریف الرضی.
۵۳. طبری، محمد بن جریر (۱۳۸۷ق). تاریخ الطبری. بیروت: دار التراث.
۵۴. طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۰ق). الاقتصاد الهادی الی طریق الرشاد. تهران: مکتبه چهل ستون العامه و مدرستها.
۵۵. طوسی، محمد بن حسن (بی تا). التبیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۵۶. طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۰ق). النهایه فی مجرد الفقه و الفتاوی. بیروت: دارالکتب العربی.
۵۷. طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۷ق). تهذیب الاحکام. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۵۸. عراقی، ضیاء الدین (۱۴۱۴ق). شرح تبصره المتعلمین. قم: اسلامی.
۵۹. علامه حلّی، حسن بن یوسف (۱۴۱۲ق). منتهی المطلب فی تحقیق المذهب. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
۶۰. علامه حلّی، حسن بن یوسف (۱۴۱۱ق). تبصره المتعلمین فی احکام‌الدین. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۶۱. علوی گرگانی، سید محمد علی (۱۳۸۴). اجوبه المسائل. قم: دفتر مؤلف.
۶۲. علی‌دوست، ابوالقاسم (بی تا). فقه و مصلحت. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۶۳. عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۹۲). تکمله فقه سیاسی (مباحثی پیرامون امر به معروف و نهی از منکر). تهران: خرسندی.
۶۴. غلامی، علی (۱۳۹۲). «میانی نظری مداخله دولت در مسأله حجاب». دانش حقوق عمومی. (۶): ۴۷-۶۷.
۶۵. فاضل لنکرانی، محمد (۱۴۳۰ق). تفصیل الشریعه فی شرح تحریر الوسیله (کتاب الامر بالمعروف و النهی عن المنکر). قم: مرکز فقهی ائمه اطهار (ع).
۶۶. فخر رازی، محمد بن عمر (۱۴۲۰ق). التفسیر الکبیر. چاپ سوم. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۶۷. فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۹ق). کتاب العین. چاپ دوم. قم: هجرت.
۶۸. فلاح تفتی، فاطمه (۱۳۹۳). «مسئولیت حکومت اسلامی در امر حجاب با استناد به ادله امر به معروف و نهی از منکر». مطالعات راهبردی زنان، (۶۴): ۷۴-۱۱۵.
۶۹. قافی، علی، (۱۳۸۸)، «جواز الزام به رعایت حجاب»، گفتارهای درباره حجاب، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
۷۰. قربانی، زین العابدین (۱۳۹۱). تفسیر جامع آیات الاحکام. چاپ دوم. قم: دارالحديث.
۷۱. مالک، مالک بن انس (۱۴۱۴ق). الموطأ (روایه الشیبانی). تحقیق عبدالوهاب عبد اللطیف. قاهره: المجلس الأعلى للشئون الاسلامیه.
۷۲. محقق حلّی، جعفر بن حسن (۱۴۱۲ق). النهایه و نکتهها. قم: اسلامی.

۷۳. محقق حلی، جعفر بن حسن (۱۴۰۸ق). شرائع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام. قم: اسماعیلیان.
۷۴. محقق سبزواری، محمد باقر (۱۳۸۱). کفایه الفقه. قم: جامعه مدرسین.
۷۵. محقق کرکی، علی بن حسین (۱۴۱۴ق). جامع المقاصد فی شرح القواعد. قم: مؤسسه آل‌البتیت (ع) لإحياء التراث.
۷۶. مشکینی، علی (۱۳۹۲). رساله‌های فقهی و اصولی. قم: دار‌الحديث.
۷۷. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۷۴). بزرگ‌ترین فریضه. قم: مدرسه امامعلی بن ابی طالب (علیه‌السلام).
۷۸. مصطفوی، حسن (۱۴۳۰ق). التحقيق فی کلمات القرآن الکریم. چاپ سوم. بیروت: دارالکتب العلمیه.
۷۹. مطهری، احمد (۱۴۰۳ق). مستند تحریر الوسیله. قم: خیام.
۸۰. مظاهری، حسین (۱۳۸۶). فقه الولاية و الحکومه الاسلامیه. قم: مؤسسه الزهراء علیها السلام الثقافه و الدراسیه.
۸۱. مغنیه، محمدجواد (۱۴۲۴ق). التفسیر الکاشف. قم: دارالکتاب الاسلامی.
۸۲. مفتاح، محمدهادی (۱۳۸۷). «وظیفه حکومت اسلامی در زمینه پوشش بانوان». چاپ شده در کتاب حجاب؛ مسئولیت‌ها و اختیارات حکومت اسلامی. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۸۳. مقدس اردبیلی، احمد بن محمد (۱۳۶۳). مجمع الفائده و البرهان فی شرح ارشاد الذهان. قم: اسلامی.
۸۴. مقدم، محمد بن احمد (۲۰۰۷م). عوده الحجاب. بیروت: دار طیبه للنشر و التوزیع.
۸۵. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۰). بحوث فقهیه. قم: مدرسه امام علی بن ابی طالب (علیه‌السلام).
۸۶. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۵). پیام قرآن، چاپ دوم. قم: مدرسه امام علی بن ابی طالب (علیه‌السلام).
۸۷. منتظری، حسینعلی (۱۳۸۴). استفتانات. تهران: سایه.
۸۸. منتظری، حسینعلی (۱۴۰۹ق). دراسات فی ولاية الفقیه و فقه الدوله الاسلامیه. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
۸۹. مودودی، ابو‌الاعلی (بی تا). الحجاب. بیروت: دارالفکر.
۹۰. موسوی خمینی، سید روح‌الله (۱۳۹۲). استفتانات. تهران: دفتر تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۹۱. موسوی خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۵ق). الرسائل. قم: اسماعیلیان.
۹۲. موسوی خمینی، سید روح‌الله (۱۳۹۲). تحریر الوسیله. تهران: مرکز تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۹۳. موسوی سبزواری، سید عبدالاعلی (۱۴۱۳ق). مهذب الاحکام فی بیان الحلال و الحرام. قم: مؤلف.
۹۴. نائینی، محمد حسین (۱۳۷۷). تنبیه الامه و تنزیه المله. قم: بوستان کتاب.
۹۵. نجفی، محمد بن حسن (۱۳۶۳). جواهر الکلام. قم: اسلامی.
۹۶. نراقی، محمد مهدی (۱۴۰۸ق). جامع السعادات. بیروت: اعلمی.
۹۷. نوری همدانی، حسین (۱۴۳۴ق). الامر بالمعروف و النهی عن المنکر؛ بحوث فقهیه. قم: مهدی موعود (عج).
۹۸. واحدی، علی بن احمد (۱۴۱۱ق). اسباب النزول القرآن. بیروت: دارالکتب العلمیه.

تبیین وظیفه حقوقی حکومت اسلامی در مواجهه با کنش‌های ناسازگار با حفظ حجاب و پاسخ به شبهات آن... (محقق گرفمی) ۱۱۷

۹۹. هاشمی، سید حسین، (۱۳۸۷). «نقد سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در برخورد با بی‌حجابی». منتشر شده در کتاب حجاب؛ مسئولیت‌ها و اختیارات دولت اسلامی. به کوشش علی شفیعی سروستانی. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی. صفحات ۴۶۷-۴۹۵.

۱۰۰. یعقوبی، محمد (۱۴۳۶ق). اُسمی الفرائض و اُشرفها الامر بالمعروف و النهی عن المنکر. نجف اشرف: دارالصادقین.

منابع اینترنتی

۱۰۱. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای به آدرس ذیل:

<https://farsi.khamenei.ir>

۱۰۲. پایگاه اطلاع‌رسانی مؤسسه کیهان به آدرس ذیل:

<https://kayhan.ir/fa/news>

